

Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Mustafa Kemal University Journal of Social Sciences Institute
Yıl/Year: 2020 ♦ Cilt/Volume:17 ♦ Sayı/Issue: 45, s. 155-183

YARATILIŞ VE DARWİNCİ EVRİM¹

Yusuf OKŞAR

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
yusufoksar@mku.edu.tr

Orcid ID: 0000-0002-9060-3272

Necmettin ÇALIŞKAN

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
ncaliskan@mku.edu.tr

Orcid ID: 0000-0003-2877-115X

Makale Geliş Tarihi: 07.01.2020 **Makale Kabul Tarihi:** 08.04.2020

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Atf: Okşar, Y. & Çalışkan, N. (2020). Yaratılış ve Darwinci Evrim. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17(45), 155-183.

Öz

Bilim ve din ilişkisi açısından en netameli konuların başında evrim ve yaratma fikri üzerindeki tartışmalar yer almaktadır. Bilimsel kanıtların ve ilahi metinlerin insanın kökeni ile ilgili söylemlerinin paradoksal bir durumu içerip içermediğini ortaya koymak büyük bir önem arz etmektedir. Evrim teorisinin Tanrı'ya atıf yapmadan insanın orijini hakkındaki fikirlerinin, dinin öngördüğü yaratma anlayışına uygunluğu bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira ilahi dinlerin ana unsuru her türlü yaratmanın başında tek ve eşsiz bir Tanrı fikrine gönderme yapmalarıdır. Bu itibarla amacımız insanın tarih sahnesine çıkışı ile ilgili söylemlerin evrimsel bir mantık içerisinde algılanması halinde konunun ateizm ile eşleştiremeyeceğini ortaya koymaktır. Ayrıca Kur'an'da yer alan yaratma ifadelerinin bir süreç içerip içermediğini incelemek ve buradaki mantıksal örgünün evrimdeki aşamalık ile ilgisini kurmaktır. Bu nedenle betimsel nitelikli bu çalışmada doküman taraması yapılarak içerikler değerlendirilecektir. Evrimin Darwin'in ortaya koyduğu görüşlerden sonra yıllar içerisinde biyolojik, psikolojik ve toplumsal evrim teorilerinin geliştiğini belirtmek durumundayız. Bu itibarla makalenin sınırları Darwin'in fikirleri ve yaratılış ile ilgili yaklaşımların karşılaştırmalı tahlilini içerecektir. Çalışmanın sınırları da göz önünde

¹ Bu makale, 22-24 Kasım 2019 tarihleri arasında 3. Uluslararası Zeugma Bilimsel Araştırmalar Kongresinde sunulan ve özeti basılan "Yaratma Mı? Evrim Mi? İnsanın Yaratılışı Problemi" adlı tebliğin içeriği geliştirilerek ve kısmen değiştirilerek üretilmiş halidir.

Yusuf OKŞAR-Necmettin ÇALIŞKAN

bulundurularak Darwin'in konu ile ilgili eseri ve bu eserle ilgili yapılan eski veya modern kaynaklar, ilahi metinler, ilgili felsefe ve kelam metinleri incelenecektir. Sonuç olarak ilahi metinlerin ve özelde de Kur'an'ın insanın yaratılışı ile ilgili ifadelerinin bize tam bir yaratma tasviri yapma imkânını veremiyor olduğu anlaşılmıştır. Zira bu metinlerde hem bir yaratma hem de süreç fikri ağır basmaktadır. Aslında evrimi inkârın veya kabulün itikadi bir mesele olmadığını kabul etmek durumundayız. Aynı zamanda evrim teorisinin de canlıların kökeni ile ilgili ortaya konulmuş tartışılmaz bir fikir olduğunu da kabul etmek mümkün görünmemektedir. Meselenin bilimsel gerçeklikleri ve dili ile dini söylemlerin üslubunu ayırt etmekle ve çatıştırmadan uzlaştırmakla her iki alanı kendi bütünlüğü içerisinde ele almakla anlaşılacağı kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler: Yaratılış, Evrim, İnsan, Süreç.

CREATION AND DARWINIST EVOLUTION

Abstract

One of the most significant issues in terms of the relationship between science and religion is the debate on the idea of evolution and creation. It is of great importance to establish whether scientific evidence and divine texts disclose a paradoxical situation about the discourse of human origin. The conformity of the theory of evolution's ideas about the origin of man without referring to God to the understanding of creation envisaged by religion appears to be a problem. The main element of divine religions is that they refer to the idea of a single and unique God at the beginning of all kinds of creation. In this respect, we aim to reveal that if the discourse about the emergence of man on the stage of history is perceived in an evolutionary logic, the subject cannot be matched with atheism. It is also to examine whether the creation expressions in the Qur'an contain a process and to establish the relevance of the logical lattice here to the graduality in evolution. In the final analysis, we aim to show whether the idea of opposing evolution is consistent in itself and to answer the question of whether it is a reflex-based on ideological ignorance. For this reason, in this descriptive study, the contents of the document will be evaluated by document scanning. We have to point out that the evolutionary theories of biological, psychological and social evolution have evolved over the years after evolution's views. As such, the article's boundaries will include a comparative analysis of Darwin's ideas and approaches to creation. Considering the limits of the study, Darwin's work on the subject and the old or modern sources, divine texts, related philosophy, and theological texts will be examined. As a result, it was understood that the divine texts and in particular the Qur'an's expressions about the creation of man could not give us the possibility of creating a complete creation. Because in these texts both the idea of creation and process predominate. We have to accept that denial or acceptance of evolution is not a matter of faith. At the same time, it does not seem possible to accept that the theory of evolution is an indisputable idea about

the origin of living things. We believe that the problem will be solved by distinguishing the scientific realities and language and the style of religious discourses and reconciling them without conflict.

Keywords: Creation, Evolution, Monotheism, Process.

1. Giriş

Amerikalı kurgu roman yazarı Dan Brown'ın *Başlangıç* adlı kitabı, bir bilim insanı olan Edmond Kirsch karakterinin evrenin başlangıcına dair bütün dinlerin verdiği yanıtları boşa çıkaracak bir açıklaması olduğunu belirtmesi ile başlar. Romanın kahramanı bu fikirlerini üç ilâhî dinin birer temsilcisi ile paylaşır. Bir piskopos, bir haham ve bir Müslüman din görevlisinin bu görüşler karşısında tepkisi dehşete kapılmaktır. Sanki bütün dinî metinlerin ve vahyin gücünün sonu gelmiştir. Ancak romanın kahramanı, evrenin varoluşuna ve kökenine ait bilgiye yapay zekâ üretme kapasitesine sahip bir bilgisayarın olanaklarını kullanarak cevap verebileceğini belirtir. Olaylar gelişir ve roman örgüsü birçok soru işaretlerine yanıt bulma vaadine sahne olur. Heyecanı eser boyu düşürmeyen yazar her an büyük bir açıklama yapılacaktıymış hissini uyanık tutar. Sonuç olarak, bir şekilde evrimsel süreci destekleyen bilgiler esrarengiz sorunun cevabı olarak ortaya çıkar (Brown, 2018: 9-535). Ancak gelin görün ki burada ciddi bir eksiklik vardır. Soru şudur: Diyelim ki evrimi kabul ettik. Peki, "Darwin'den bir saniye öncesinde ne oldu? Yazar bir röportajında buna şöyle bir cevap verir: "Onu bilseydim, bambaşka bir kitap yazardım" (Özkök, 2019).

Bilimin ve günümüz yapay zekâ teknolojisinin de her türlü tasviri ve delili ortaya koymasına rağmen başlangıcın "0" anına gidilemiyor olması bize fiziki gerçekliklerin her şeyin cevabını veremeyeceğini göstermektedir. Tam bu noktada bir yaratma ve "tanrı fikrinin" aklın kolayca kabul edeceği bir olgu olarak karşımıza çıktığını belirtmeliyiz. Bu itibarla insanlık her durumda dinin vahye dayanan anlamlandırıcı diline ve ilâhî rahmetin kelamına ihtiyaç duymaktadır/duyacaktır.

İnsanoğlunun dünya sahnesine çıkışının üzerinden binlerce yıl geçmesine rağmen halen güncelliğini koruyan en netameli konu "insanın kökeninin ne olduğu?" sorusudur. Daha açıkça belirtmek gerekirse "nereden geldik?". Zaman ve mekân sınırları içerisinde yaşayan insanın kendisine yıllar boyunca nakledilen yazılı veya yazısız malumatlar dışında herhangi bir tecrübeyi kullanarak konu hakkında bilgi edinmesine imkân yoktur. Bu bakımdan başlangıç anı ile ilgili tahminlerin bir kısmı ilâhî metinlere veya destanlara dayanırken diğer bir kısmı ise bilimsel teorilerden elde edilmektedir. Günümüzdeki bilgilerin büyük çoğunluğu mitolojik öyküler, dinî kaynaklar, arkeolojik kazılar ve edebiyat söylencelerine dayanmaktadır. Ancak insanlık tarihi gittikçe bilimsel verilerin kendi varlık alanını anlamlandırmasına izin vermeye başlamıştır. Yine bilim ve teknolojinin gelip tıkanıp gittiği noktalarda da sözel verilere olan itimada geri dönülmektedir. Yani birbirine dönüşlü bir süreci her zaman tecrübe etmeye devam edeceğimiz gibi görünmektedir (Yonar, 2014: 32-33).

Ancak gelinen nokta; din ve bilim tartışmasının başka bir boyuta taşınmasına neden olmuştur. Din dilinin ikna ve nasihate bağlı edebî ve belîğ söylemlerinin, bilimin ispat ve delile dayanan empirik/gözlemsel/rakamsal/nesnel metodu çerçevesinde ele alınması ciddi problemleri de beraberinde getirmiştir. Öyle ki her türlü bilimsel keşif ve gelişmeyi nassî/Kur'ânî birtakım temellere dayandırmaya ve Allah'ın Kur'ân'da bunlara işaret ettiğini söylemeye çalışmanın da -ilmî tefsir yöntemi ile- bu iki farklı alanın aynileştirilmesi sorununa neden olduğu söylenebilir. Diğer taraftan bilimsel yöntem ve verileri koşulsuz kutsama anlayışı olan salt pozitivist ve doğacı yaklaşımların; kendi dışındaki her türlü deney dışı bilgiyi reddetmeleri bir bakıma bilimsel taassuba da dönüşebilmektedir. Açıkçası iki taraflı çıkmaz olan bu durum, din-bilim tartışması olarak halen güncelliğini korumaktadır.

İki alanın sahip olduğu metodik yaklaşımın temelinde dinin güven duygusuna dayalı ikna ve nasihate matuf söylemlerine karşılık bilimin; bilgi, deney ve gözleme dayalı yöntemi arasındaki farklılık yatmaktadır.² Bu itibarla dinî alanla doğrudan ilgisi olmayan konuların dinin itikadî alanına taşınması örneklerine rastlamaktayız. Bunun en çarpıcı örneklerinden birini Selefi/Vehhabî düşüncenin sahip olduğu "Dünya'nın yuvarlak olduğunu söylemek küfürdür" yaklaşımıdır.³ Bu yaklaşımda, nasların zahirine katı bir şekilde sarılmanın, açık ve objektif olarak müşahede edilen bilimsel verileri bile inkâra götürdüğü görülmektedir. İşte evrim teorisiyle ilgili tartışmalar da tam bu noktada, onu inkâr edenin gerçek mümin, kabul edenlerin de kâfir ilan edildiği bir düzleme taşınmıştır. Teori, dindar çevrelerce evrimsel biyolojinin alanı ile ilgili bir mevzuda değerlendirilmekten ziyade doğrudan bir inanç konusu olarak ele alınmaktadır. Dahası evrim, Allah'ın yaratma fikrine karşı alternatif bir varoluş modeli olarak algılanmaktadır. Burada sıkça işlenen hata, yöntem ve amaçları birbirinden çok farklı olmasına rağmen din ile bilim arasında ya tam mutabakat ya da tam muhalefet denklemi kurmaktır (Öztürk, 2019).

Evrim teorisi bilimsel bir tahminden öte kesin bir hüküm müdür? İnsanın dünyada ilk görülmesiyle ilgili farklı tarihsel söylemler teoriyi çürütür mü? Evrimin bir

² Öğrenciler üzerinde yapılan araştırmalarda evrimi teorisini anlamalarına engel olan faktörler; 1. Kavramsal olarak yaşanan zorluklar. 2. Geçerliliğini yitirmiş bilimsel bilginin halen kullanılıyor olması. 3. Dinin ortaya koyduğu açıklamalar. 4. Bilimin doğasını anlamada oluşan yetersizlikler.

Bu itibarla bilim ve bilimin doğası ile ilgili temel başlıkları bilmekte fayda vardır. Buna göre bilim; 1. Ampiriktir. Yani gözleme ve deneye dayanır. 2. Evrensel bir bilim yöntemi yoktur. Değişkendir. 3. Bilimin sunduğu bilgiler değişime açıktır. Yeni bulgular yeni sonuçları doğurur. 4. Bilimsel teoriler yeterli kanıt ile ispatlanırsa kanun olurlar ve dolayısıyla kanunlar teorilerden daha yüksek bir statüye sahiptirler yanılığının yaygın olması.5. Tahmin ve teorik kabuller bilimde önemli yer tutar. 6. Bilimde yaratıcılık ve hayal gücü bilimsel araştırmanın bütün aşamalarında geçerlidir. (İrez v.dğr., 2007)

³ Şeyh Abdülazîz b. Bâz'ın, 1975 yılında verdiği, "Dünya'nın düz olduğu ve buna inanmayanların dinsiz olarak kabul edileceği, cezalandırılacağı, bunu iddia eden kişinin tövbeye davet edileceği, tövbe etmezse kâfir ve dinden dönmüş bir kişi olarak öldürüleceği ve malının da Müslümanlara ait olacağı" ifadesi halen tartışılmaktadır (Sariözen, 2019).

sonucu olarak ele alınan ateizmin, teori ile ilgisi var mıdır? Tesadüf ve yaratma diyalektiği nasıl değerlendirilmelidir? Evrim Kur'ân'ın yaratma ile ilgili ayetlerine aykırı mıdır? Yani evrim teorisi din ile çelişir mi? Öyleyse Allah, yaratma ile ilgili nasıl bir yöntem/sünnete/usûle sahiptir? "İlk insanla ilgili bir süreç/tekâmül vardır" demek, evrimi kabul etmek midir? Son tahlilde kelâm ve felsefenin yaratma nazariyeleri, ihtiyacı ne kadar karşılamaktadır? Tüm bu sorulara cevap vermek, uzun bir çalışmayı gerektirmektedir. Bu sebeple bu çalışmada, mezkûr sorular, tefsir ve kelâm ilminin yaratma nazariyeleri ekseninde kısa bir şekilde değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Bu itibarla çalışmamız, din ve bilimi birbiri ile çatışan alanlardan ziyade birbirine veri akışı sağlayan fizik ve metafizik gerçeklikler şeklinde bir kabul üzerine bina edilmiştir.

2. Kavramsal Çerçeve

Canlıların ve insanın kökeni hakkındaki tarihsel süreç ve kavram analizine geçmeden önce karşımıza daha başka netameli bir konu çıkmaktadır. Aynı bir araştırmancının konusunu oluşturacak bu sorun "Dünya ne zaman var oldu/yaratıldı?" sorusudur. Bilimsel olarak Big Bang yani Büyük Patlama ile başladığı varsayılan/tahmin edilen Dünya'nın fiziken varoluşu, çok uzun bir süreç içerisinde tamamlanmıştır. Yani, Dünya birçok evreden geçerek insanın yaşayabileceği uygun bir ortam haline gelmiştir. Dünya'nın yaklaşık olarak 4,5 milyar yıl önce kozmik bir patlamayla kızgın kaya ve gazlardan oluşan bir ateş topu olarak boşluğa fırlatıldığı ve evrendeki pek çok yıldızdan birisi olan ve "Güneşimiz" olarak adlandırdığımız yıldızın yörüngesine girerek yaşamına başladığı düşünülmektedir. Yaklaşık bir milyar yıl boyunca birçok fiziksel değişim geçiren gezegenimiz üzerinde de bir yaşam olmadığı tahmin edilmektedir (Skybreak, 2009: 19-20). Uzun bir süreçten geçerek canlıların yaşamasına uygun hale gelen gezegenimiz hakkındaki bu tahminler, yeni bulgularla güncellense de bir tekâmül durumunun olduğu konusunda bir tartışma görünmemektedir. Böylece çevre şartları açısından insanın yaşamasına elverişli hale gelen Dünya'da bu sefer de insanın nereden geldiği ve nasıl yaratıldığı/oluştugu sorusu gündeme gelmiştir. Ayrıca gezegenimizin fiziken bir evrimden geçtiği konusu büyük oranda kabul edilen bir fikir olmasına rağmen, mesele insanın yaratılışı/oluşumu olduğunda tartışma din ve bilim çatışması haline getirilmiştir.

Canlıların varoluş süreçleriyle ilgili olarak ortaya atılan bilim çevrelerinin ciddiyetle sahiplendiği bir cevap, -tabi ki bu onlara göre basit bir tahminden/teoriden öte olarak- karşılığını Darwin'in çalışmalarında bulan 11 yıllık bir biyolojik araştırmancının sonucu olan "Evrin Teorisi"dir. Evrim kelime olarak; değişme, başkalaşma, ilerleme, farklılaşma olarak kullanılmaktadır. Tekâmül ise geçmişte evrim yerine kullanılsa da çoğunlukla "bir varlığın mahiyetini değiştirmeden, diğer bir ifadeyle niteliğini kaybetmeden kendi varlıksal bütünlüğü içerisinde kemale ermesi ve olgunlaşması" olarak kabul edilmektedir. Çekirdekten fidanın oluşumu, yumurtadan bir canlının gelişimi veya bir hücreden ibaret zigottan insanın teşekkülü örneklerinde olduğu gibi tekâmül, bir teoriden daha ziyade açıkça gözlemlenebilen olaylar zinciridir. Bu tedricilik fikri, evrimde olduğu gibi dramatik ve derin bir manaya

alınmamaktadır. Ancak evrim; biyolojideki kullanımına dayanarak “bir türden başka bir türün veya bir varlıktan başka bir varlığın yavaş yavaş, zamanla ve tesadüfen meydana gelmesi” olarak anlaşılmaktadır (Tatlı, 2008: 20-23). Her ne kadar evrim ve tekâmül arasında böyle bir ayırım yapılsa da çalışmamızın içerisinde de zikredeceğimiz üzere bu iki kavram çoğu zaman aynı anlamda kullanılmaktadır. Zira Müslüman bilim insanları çoğunlukla evrim yerine tekâmül nazariyesi ifadesini kullanmayı tercih etmişlerdir (Bayrakdar, 2011: 40, 337-339).

Teori, bilindiği üzere Charles Robert Darwin’in (ö. 1882) uzun araştırmalar sonucunda ortaya koyduğu bir fikirdir. Darwin bulgularını paleontoloji ve embriyolojinin esasları üzerine bina etmiştir. Geleneksel kabule zıt olan fikirleri ile düşünce ve bilim tarihinde büyük bir çığır açmıştır. Zira türlerin sabit ve değişmez bir şekilde günümüze kadar süregeldiği anlayışı onun tarafından ortaya atılan iddialar neticesinde yerini türler arasındaki akrabalık ve iç içe geçmişliğe bırakmıştır. O, 1859’da yayınlanan *On the Origin of Species by Means of Natural Selection* (Doğal Ayıklanma Yoluyla Türlerin Kökeni) adlı eserinde kuramını şu şekilde tanımlamıştır: “Türler belli sayıda değişmez olmayıp belli bir süreç içerisinde ancak değişmeden uzak olmadan farklılaşmıştır. Aynı cinsin bütün türleri ortak bir atadan türemiş ve aynı aileye mensup eski bir cinsin yerini almıştır”. (Darwin, 1976: 37, 63, 71, 80 vd.) Buna benzer bir söylemi de *The Descent of Man (İnsanın Türeyişi)* adlı eserinde dile getiren Darwin: “insan yapısal olarak aynı genel yasalara sahip, genetik akrabalıkların bir sonucu olarak ortak bir genden türemiştir” (Darwin, 1975: 8, 11, 44).

Darwin, ayrıca basit bir akıl yürütme ile insanlığın ortaya çıktığı ilk kıtanın da Afrika olduğunu iddia eder. Ona göre “Dünyanın her büyük bölgesinde hayatta olan memeliler, aynı bölgede evrilmiş türlerle yakın bağlantı içindedirler. Dolayısıyla, Afrika’da bir zamanlar, goril ve şempanzelerle yakından bağlantılı ve günümüzde nesli tükenmiş olan insansı maymunlar (ape) yaşamış olabilir: Bu iki tür, insanın en yakın akrabaları olduğuna göre, ilk atalarımızın Afrika kıtasında yaşamış olmaları olasılığı, başka bir yerde yaşamış olmaları olasılığından daha yüksektir.” Ancak bu tamamen bir kurama dayanmaktadır. Zira teorinin çıktığı yıllarda hiçbir yerde erken insan fosillerine rastlanmamıştır. Tek insan fosilleri ise Avrupalı Neandertal insanına aitti (Darwin, 1976: 15-16).

Peki, bu değişimin ve türler arası geçişin kuralı nedir? Ona göre nesiller boyu süregelen her değişimin diğer bireye aktarılması *mutasyon* olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca bu değişimlerin hangi yönde ilerleyeceğinin cevabı da çevre ve ortamın etkisi ile belirlenmektedir. Canlı türlerinin yaşadıkları çevre ile girdikleri etkileşim, doğal bir eleme ortamı oluşturmuştur (Darwin, 1976: 24-25; Darwin, 1975: 46-47). Böylece çevre ile etkileşim sonucunda hayatta kalan mutasyonların muhafaza edilmesi ve beraberinde gelen çoğalma, çevre ile türler arasındaki muhteşem uyumun ortaya çıkmasını sağlamıştır (Darwin, 1976: 591; Darwin, 1977: 506). Yani Darwin, canlılar dünyasındaki çeşitlilik ve adaptasyonu, doğal seçilimin gerçekleşmesine bağlı olarak açıklamıştır. Teoriye göre işte bu çeşitliliğin tarihi süreç içerisinde büyük değişmelerin ve türler arasında geçişin olduğu “ortak bir ata formu”na kadar geriye doğru takip edilebilir (Darwin, 1976: 35 vd.).

Darwin'in fark ettiği ayrıntılardan biri de ebeveynlerinden doğan canlıların üremek yani genlerini aktarmak için de mücadele etmeleri olgusuydu. Bu itibarla bazı genlerden kaynaklanan dış özellikler/davranışlar karşı cinsi daha çok çekiyordu bazıları ise daha başarısız oldukları için yok oluyorlardı. Böylece hayatta kalmak yetmiyordu aynı zamanda üremek için de bir mücadele gerekiyordu ki bu bütün canlılar için ortak bir özellik olarak gözlemlenmekteydi (Darwin, 1977: 506 vd.). Bu fikirlerini *Sexual Selection (Seksüel Seçme)* adlı eserinde geniş bir şekilde açıklayan Darwin böylece evrim teorisi ile ilgili bir noktayı daha -*Türlerin Kökeni* adlı eserinden sonra- yazmak suretiyle anlatmaya çalışmıştır.

Teori, bir bakıma canlıların her bir türün birbirinden bağımsız ve ayrı olarak ortaya çıktığını savunan "yaratılışçı" görüşün aksine tek bir türden farklılaşarak çeşitlendiğini savunmaktadır. Bunun makul olabileceği ve bilimsel bulgularla uyumlu olduğu fikrini savunan teorisyenler, basitlik ve bilimsellik ilkesine dayanmaktadırlar. Son tahlilde dahası tüm canlıların "tek bir ata"dan geldiğini var saymak bu teorinin en temel varsayımdır. Çünkü tüm canlılardaki genetik materyal aynı dilde yazılıdır. Burada geriye doğru işletilen tarih, yaklaşık olarak 3,8 milyar yıl öncesinin fosil kanıtlarına bağlıdır. Öncesinde ise yine bir teoriye göre duman ve toz bulutu vardır (Özgökman, 2013: 54 (2), 51).

Anlaşılan o ki evrim teorisinin bir "ilk an" fikrinin sınırına gelişi, esas soruyu ortaya çıkarmaktadır. Bir an "Evrim ve Büyük Patlama" teorilerinin tümüyle doğru olduğunu kabul ettiğimizi düşünsek de yine çözülmesi güç iki soru ile karşılaşmaktayız. Bu sorular şunlardır: "Her şeyin öncesinde ne vardı?" ve "Bu ilk maddeler yığını nereden geldi?" Yani hayat nasıl ortaya çıktı? Bunun cevabı hem basit hem de deneyimden ve gözlemden bağımsız bir metafizik kabul olarak evren yokken var olan bir Tanrı düşüncesi ile verilebilir. Yani bütün bilimsel yasaların ve süreçlerin O'nun irade ve kudretine bağlı olarak sürdüğü inancı, belki de bütün karanlık noktaları aydınlatılabilir.

Din dilinin tanımlama ve tasvirde ziyade anlamlandırma niteliğine sahip oluşu, burada daha güçlü bir anlam/değer kazanmaktadır. Zira "nereden geldik ve nereye gidiyoruz?" sorusunun/muammasının "Bir yaratıcının bilinçli bir tasarımı sonucu yaratıldık ve yine ona dönüyoruz" telakkisinin konforuna teslim olmakta bir paradoks görünmemektedir. Çünkü en güçlü tahmin olarak dillendirilen evrim teorisi bile yaşamın kökenini açıklamaktan uzaktır.

Evrim ile ilgili tartışmaların ideolojik bir çerçevede değerlendirilmesindeki en önemli faktörün insanın öncesinde maymun veya insansı maymun formlarından dönüştüğünün düşünülmesidir. Yani insanın maymundan insana dönüştüğü söylemi, evrimin savunduğu bir durum değildir. Zira evrim teorisyenleri maymundan geldik yerine "Maymun ile ortak bir atadan evrimleştik" demeyi daha uygun bulmaktadırlar. Böylece bir maymun fobisinin gelişmesini de bu şekilde engellemiş olduklarını düşünmektedirler.

Din ve bilim daha özeldi ise İslam ve bilim arasında ciddi çatışmaların olduğu iddia edilmektedir. Bu tartışmaların en yoğun yaşandığı bilimsel fikir ise evrim teorisi olarak öne çıkmaktadır. Ancak günümüzde bilimsel faaliyetlerin ve teknolojinin en

üst seviyeye çıktığı düşünülürken İslam dünyasının bu konuya verdiği tepkinin aynı oranda makul ve mantıklı olması beklenirken mesele daha ziyade ideolojik düzeyde ele alınmaktadır. Ancak tarihi kayıtlar bu yaklaşımın İslam düşüncesi içerisinde her zaman var olan bir durum olmadığını ortaya koymaktadır. Aksine Yahudilik ve Hristiyanlık tarihi incelendiğinde -ki Darwin bir Hristiyandır- evrim karşıtlığının veya bilime karşı var olan düşmanca tutumun izlerini daha net takip edebilmekteyiz. Özellikle skolastik evren fikrinin kökenlerinin bu dinlere mensup insanlar arasında yer edindiği tarihi bir gerçekliktir (bk. Dönmez, 2005: 5(2),124 vd.) Zira İslam bilim ve düşünce tarihinde evrim veya o dönem için daha doğru bir ifadeyle tekâmül/süreç düşüncesi ile ilgili birtakım izahların bulunduğunu belirtmek durumundayız.

İslam düşünce tarihinin 9. ve 13. yüzyılları arasında yaşanan devre, birçok toplumların dışında İslam medeniyetinin zirvede olduğu bir dönemi temsil eder. Bu dönem, Endülüsten Bağdat'a ve oradan Semerkand'a kadar yaşanan büyük coğrafi keşiflerin ve buluşların altın çağını yaşadığı bir dönemdir. Birçok bilim adamının kabul ettiği üzere, insanlık medeniyetini etkileyen veya ona kaynak olan birçok yeni çalışmanın yapıldığı yerler, daha ziyade Müslümanların hâkimiyetindeki topraklardır. Açıkçası bunlar önceki medeniyetlerin ortaya koyduğu bilimsel bilgilerden bağımsız değildir. Ancak İslam medeniyeti bu fikirlerin modern dünya ile bağlantısını daha somut temeller üzerine inşa etmiştir. Fizik, tıp, coğrafya, edebiyat, tarih, sosyoloji, astronomi, matematik, fizyoloji ve psikoloji gibi birçok alanda yapılan bu çalışmaların bazıları halen güncelliğini korumaktadır (Sezgin, 2008: 1, 4-64).

Bu âlimlerin başında hiç şüphesiz Câhız (ö. 255/869) gelmektedir. O, *Kitâbü'l-Hayevân* adlı eserinde "Hayvanlar, varoluşlarını sürdürmek ve mevcut kaynaklar için, başkasına yem olmamak ve üreyebilmek için bir mücadele yürütürler" demiştir. Bilim gazetecisi Ehsan Masood ayrıca Câhız'ın yaşadığı 9. yüzyıl Basra'sında ve Bağdat'ında, yani o çağın İslam medeniyeti açısından önde gelen eğitim merkezlerinde "Yaratılışçılığın" etkili bir akım gibi görünmediğini de vurgulamıştır (BBC News/Türkçe, 2019). Câhız, çevrenin insanlar üzerindeki etkisini Darwinci evrim görüşlerine paralel bir şekilde ortaya koymuştur. O, ekvator bölgelerinde yüzleri maymuna benzeyen Nebatlıları gördüğünden bahseder. Hayvanımsı özelliklere sahip kuyruğu olan insanlara rastladığını belirtir. Bu açıklamalar bize Câhız'ın tam anlamıyla Darwinci Evrim anlayışını kabul ettiğini söyletense de onun üzerinde durduğu çevresel etki ve mutasyon fikri biyolojik anlamda bir süreç anlayışının ilk işaretlerini vermesi bakımından değerlidir. Zira doğada böyle bir işleyişin olduğunu biz kendi gözlerimizle de şahit olmaktadır. (Câhız, 2013: 208-209). Ayrıca o meseleye hikmet ve Allah'ın kudreti açısından da yaklaşmak suretiyle bir bilimsel fikirden, Allah'ın eşsiz bir yaratma kudretine sahip olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır (Görgün, 2002: 2, 107). Bu da Darwinci yaklaşımın belki de dini anlayışla ilgili eksikliğine bir ışık tutabilecek cinstendir.

Câhız'ın düşüncelerine benzer fikirler, tekâmül adı altında İhvân-ı Safâ (IV./X. yüzyıl) topluluğu tarafından da dile getirilmiştir. Hatta onlar, bu evrim fikrini bir ileri mesafede incelemiş ve canlı varlıklar yanında bunu cansız varlıklara ve hatta madenlere kadar götürmüşlerdir (Kahraman, 2013: 133). İhvân-ı Safâ'ya göre,

insanın mertebesi bütün hayvanların mertebelerinin üstündedir. Bununla beraber bazı hayvanlar insana yakındır. Maymun da insana anatomik olarak yakındır (Yakıt, 1984: 24, 104).

Sudûr nazariyesi, yaratmanın, aşamalı bir seyir izlediği fikrine dayanır. Tam bir evrim olmasa da teorinin genel yapısı ile karşılaştırılabilir bir niteliğe sahiptir. Bu itibarla Fârâbî'ye (ö. 339/950) göre alt varlıkların daha üst seviyedeki bir varlığa geçişi temsil eden bir hiyerarşiye konu olduğu gözlenmektedir. En alttaki, ilk maddi varlıktır ve onun üstünde mürekkep bir özelliğe sahip cisimler gelmektedir. Madenler, bitkiler, hayvanlar ve konuşan hayvan olan insan gelmektedir. Ayrıca o, yeryüzünde doğal seçilimi andıran bir hayatta kalma mücadelesi olduğunu da belirtir (Fârâbî, 2012: 72-75).

Darwinci Evrim fikrine yakın bir anlayışı dile getiren İbn Miskeveyh (ö. 421/1030), varlıkları; bitki, hayvan ve son olarak insan mertebesine geçişler içerisinde tasnif eder. Hayvan mertebesinden insana geçişin ilk derecesinde maymunlardan ayrılan topluluklar gelmektedir. Bu insanlar kültür seviyeleri çok düşüktür ve günlerini avcılık ve toplayıcılık tarzı küçük ve basit işlerle geçirmektedirler. Daha sonra zekâ, anlayış ve kavrayış yeteneği olarak gelişen insanın sezgi ve his gücü de aynı şekilde gelişmiştir (Kılıç, 2010: 15 (2), 21-22; İzmirli, 1977: 20; Gafarov, 2006: 30, 197).

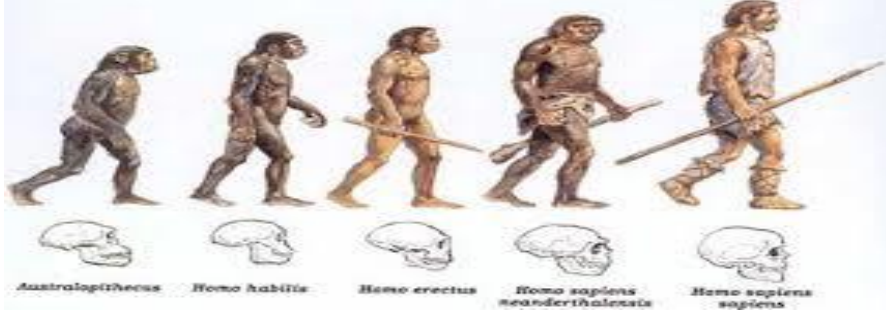
İbnü'l-Heysem (ö. 432/1040), insanın sırasıyla; öküz, eşek, at ve son olarak maymun mertebelerinden geçtiğini belirtmiştir. Ancak bunun ciddi bilimsel araştırmalar sonucunda ortaya konup konmadığı hakkında kesin bir kanaate sahip olmamız mümkün görünmemektedir. Bunlar bazı masalsi öğelerdir şeklinde yapılacak bir eleştiriye karşı verilecek açık bir cevabın olmadığını da belirtmemiz gerekmektedir. Râgıb el-İsfahânî (ö. 525/1125) maymundan ve ara varlıklardan bahsetse de sonuç olarak insan için ayrı bir tekâmül fikri içerisindedir. Ancak bunların hepsini de birbirinden bağımsız olarak ele almamaktadır. (İsfahânî, 2015: 81; Yakıt, 1984: 111-112).

İbn Tufeyl'in (ö. 581/1185) *Hayy b. Yakzân* adlı felsefî romanı onun natüralist fikirlerinin izinin sürülebileceği bir muhtevaya sahiptir. Hayy'in bir adada annesiz ve babasız bir şekilde diğer canlılardan yetkinleşerek ortaya çıkması, sudûr nazariyesinin dayandığı temel ilkeler çerçevesinde açıklanmıştır. İnsanın burada yükselmesi, bilgi ile özdeşleşerek aklın, olması gereken mertebeye ulaşması ile gerçekleşir (İbn Tufeyl, 2004: 15, 81).

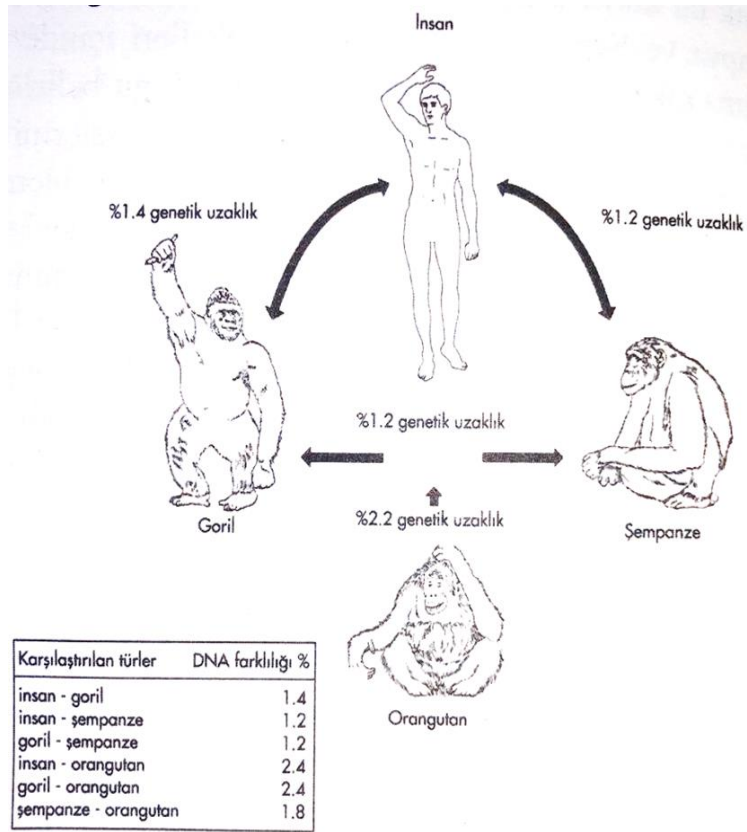
Bunların dışında İzmirli, evrim yani tekâmül nazariyesi hakkında fikir beyan eden âlimleri *İslam Mütefekkirleri* adlı eserinde Nasîrüddîn et-Tûsî (ö. 672/1274), Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 673/1273), Mahmûd el-Kazvînî (ö. 682/1283) (Kazvînî, t.y.: 335 vd.), İbn Haldûn (ö. 808/1406) (İbn Haldûn, 2004: 1/118-121), Kınalızâde Ali Efendi (ö. 979/1572), Abdülkâdir-î Bîdil (ö.1133/1715) ve İbrâhim Hakkı Erzurûmî (ö. 1194/1780) şeklinde sıralamıştır. Buna karşın İzmirli, evrim teorisini, maymun ve insan arasındaki farklı yüz ve tavırlara dayandırarak kabul etmez (İzmirli, 2013: 35-39).

Yusuf OKŞAR-Necmettin ÇALIŞKAN

Şekil 1: Evrimin kesintisiz bir benzerlik şeklinde ortaya çıktığını gösteren görsel.

Şekil 2: İnsan ve iri primatlar (şempanze, goril ve orangutan) arasındaki genetik uzaklık (Özbek, 2007: 101-102).

Evrimin dinî çevrelerde en fazla yanlış anlaşıl原因 kısmı, şekil 1’de görülen akrabalık ilişkisinin öncül-ardıl şeklinde bir çizgi izlediğinin düşünülmesidir. Bu itibarla şekil 1’de yer alan ilişki evrimi tam olarak yansıtmamakta ve ciddi kafa karışıklıklarına neden olmaktadır. Şekil 2’de ise evrim teorisinin esas itibarıyla dayandığı süreç resmedilmiştir. Zira bu ailelerin her biri 6-7 milyon yıl öncesinden itibaren ayrışık ve tümüyle bağımsız evrim çizgileri izlemiştir. Goril ya da şempanze hiçbir zaman insanın atası olmamıştır. Yani insanın maymundan türediğinin son derece hatalıdır. Ayrıca bu yanlış, insan ailesinin üçüncü zaman sonlarına doğru ortaya çıkan evrim hikâyesinin iyi kavranamamasına neden olmaktadır. Ciddi bir kafa karışıklığına sebep olan bu durumun insanın goril ve şempanze aileleri ile hiçbir zaman evrim ağacının aynı dalında olmadığı fikriyle yer değiştirmesi gerekmektedir. Ancak şunu belirtmek gerekmektedir; insan ve maymun aileleri arasında 6-7 milyon yıl öncesine ait ortak bir ata ile sınırlı bir ilişki vardır. O zamanlarda da zaten bizim bildiğimiz anlamda ne insan ne de maymun mevcuttur (geniş bilgi için bk. Darwin, 1975: 28 vd.; Özbek, 2007: 101-102).

Buna karşın yaratılış fikrini benimseyen çevreler, evrim görüşünü kabul etmezken yaratılış anlayışının dine uygunluğunu tesadüf düşüncesinin ortadan kaldırılmasına bağlarlar. Zira onlara göre evrim teorilerinin ortak görüşü, “bitki ve hayvan bütün canlıların tek kaynaktan aşamalar ve bir zincir halinde, tesadüflerin sonucu olarak ve bir mücadele sonunda ortaya çıktıkları” şeklindedir. Burada dine aykırı olan husus ise evrimin kâinattaki bütün biyolojik geçmişi tesadüfe bağladığı ve herhangi bir ilâhî iradenin müdahalesini kabul etmediğidir. Bu tesadüfe göre canlı varlıklar tek temel tipin ürünüdür. Herhangi bir plan ve tasarımdan bahsetmek mümkün değildir (Tatlı, 2008: 298-299). Diğer taraftan yaratılışçı yaklaşım; her bir canlı ailesinin kendine has bir değişikliği olduğu ve bu değişikliğin tamamen Allah’ın iradesine bağlı olarak gerçekleştiğini savunmaktadır. Yani bilinçli bir plan ve tasarım içerisinde süren bu farklılaşma büyük bir gen havuzundan göç ve seleksiyon vasıtası ile meydana gelmiştir (Aydın, 2004: 37-38).

Ancak yaratılışçı olarak izah edilen görüşün kendi içerisinde en önemli iki çıkmazı vardır. İlki, evrimin tesadüfe yüklediği anlamı yadsıyıp kendilerinin ortaya koyduğu ilâhî iradenin plan ve bilinçli tasarımı fikrini ispatlayamıyor oluşlarıdır. Zira söyledikleri şey yalnızca bir kabulden/inançtan ibarettir ki bunun fiziki âlemde gözlemlenmesi imkânsızdır. Öte yandan evrimin bilimsel bir yaklaşım olarak tesadüfe yüklediği anlam, Tanrı’nın müdahalesini inkârdan ziyade tasvir edilen bulguların içerisinde cereyan eden neden-sonuç ilişkisinin bütün hatlarıyla ve mutlak manada anlaşılmanış olmasını ifade etmek içindir. Diğer çelişik durum ise önce değişimi kabul edip daha sonra bu farklılaşmanın Tanrı’nın iradesi ile gerçekleştiğini söylemeleridir. Evrim teorisyenleri de değişimi kabul etmekte ve burada bir yasalılık olmadığını söylememektedirler. Her durumda “evet burada bir değişim var ve bu bir Tanrı’nın eseridir” demek zaten bilimsel dile özgü bir durum değildir.

Evrene objektif veriler çerçevesinde yaklaşan bilim insanlarının oradan bir iman esası bulup bulmamaları kendi tercihleridir. Bizim burada söylemek istediğimiz, yaratılışçı fikir, Tanrı’nın iradesini ne kadar ispata müsait görünse de aynı şekilde

evrimin varlığına bakarak da Tanrı'nın ilâhî iradesiyle aşamalı bir "ortak ataya" bağlı yaratma fikrini desteklemek mümkündür. Zira Darwin, eserinde bunu çağrıştıran şu ifadeleri kullanmıştır: "Yaratan'ın başlangıçta bütün özünü birkaç ya da bir biçime üfürdüğü yaşamı böyle anlayan bu gezegen çekimin değişmez yasasına göre dönüp dururken, böylesine basit bir başlangıçtan en güzel, en olağanüstü biçimlerin türemiş ve türemekte olduğunu kavrayan bu yaşam görüşünde gerçekten yücelik vardır" (Darwin, 1976: 591).

Fen bilimlerinin genel karakteristiği evrendeki değişimi bir evrim fikrine dayandırma anlayışına bağlıdır. Peki dinin ana kaynağı Kur'ân bu konuda bize neler anlatmaktadır? Diğer taraftan kelim ve felsefeye bağlı yaratma nazariyeleri bize yaratılışın içeriği konusunda ne söylemektedirler. Hudûs ve sudûr nazariyeleri bize bir ilk an tasviri yapabilmekte midir?

3. Kur'ân'a Göre İnsanın Yaratılışı

Allah, evreni sınırsız kudreti ve sonsuz iradesiyle bir ölçü ve düzen içerisinde yaratmıştır. Kur'ân'a göre yaratma eylemi Allah'ın "Ol" emri ile meydana gelir. Ancak buradaki "Oluverme" Allah'ın mutlak ilminin, zaman ve mekân dışılığı hasebiyle sonsuz bir kudret ve irade sahibi oluşu olarak değerlendirilmelidir (el-A'lâ, 87: 2; Kâf, 50: 15; el-Kamer, 54: 49-50; el-Mü'min, 40: 68). Zira mukayyed olarak belli sınırlar içerisinde yaratılan insanın, yaratma sonucu oluşan fiilleri bir zaman ve mekân olgusu içerisinde idrak ettiği sabittir. Bunu, yaşadığımız âlem içerisindeki gözlemlerimiz ve basit bir akıl yürütme ile bilebilmekteyiz. Yani Allah için düşünüldüğünde herhangi bir zamana bağlı olmayan yaratma fiili, insanın idraki ve algısı açısından bir yasa ve süreç içerisinde telakki edilmektedir. Bir fidanın filizlenmesi, çiçek açması, olgunlaşması ve nihayetinde meyve vermesi belli şartlar altında ve bir süreç/aşama dâhilinde gerçekleşmektedir. Diğer taraftan günlerin ve mevsimlerin birbirini takip etmesi de bu sürecin tekrarlanan aşamaları olarak gözlemlenebilmektedir. Öyle ki, kâinatın ve son olarak da insanın dünya sahnesine çıkışını anlatan bu sürecin varlığı ayetlerde de tespit edilmektedir. Örneğin Furkân suresinin 59. ayetinde geçen "Gökleri, yeri ve bu ikisi arasında bulunanları altı günde yaratan, sonra arşa istivâ eden O'dur. O Rahmân'dır. O'nu bilen birine (yine kendisine) sor." (el-Furkân, 25: 59) ifadeleri, "gün" kelimesinin tam olarak ne olduğu tartışmalarına girmeden belli bir aşamalılık fikrini ortaya koymaktadır. Bu tekâmül ve süreç anlayışının "evrim teorisinin" ispatına delil olmayacağını belirtmek gerekir. Ancak teorisinin kendisinden bağımsız olarak düşünüldüğünde aşama ve sürece bağlı olarak yaratmanın, Allah'ın sünnetullahı olduğu belirtilmelidir. Bu da bize ileride değineceğimiz üzere körü körüne bir evrim karşıtlığının sağlıklı bir bakış açısı olmadığını göstermesi bakımından önemlidir.

Kur'ân'ın yaratma eylemi ile ilgili ifadelerinin aynı zamanda tevhid vurgusu ve ahiretin varlığının hatırlatılması bağlamında da ele alınması gerekir. Bu itibarla Yüce Allah, yaratma hakkındaki ayetleri genelde, eylemin yalnızca ulûhiyyete has bir güç olduğunu belirten fezlakelerle bitirir (ez-Zümer, 39: 62; el-Enbiyâ, 21: 30, 33; el-Leyl, 92: 13; et-Tûr, 52: 35; el-A'râf, 7: 54, 58). Allah, tüm hükümlerliliğin kendisine ait; yaratmada herhangi bir ortağının olmasının imkânsız; son tahlilde de dönüşün

yalnızca kendisine olduğunu belirtmektedir (Tâhâ, 20: 5; el-Furkân, 25: 1-2; Yâsîn, 36: 83; Yûnus, 10: 54, 58; es-Sâffât, 37: 5; es-Sebe', 34: 1; el-Enbiyâ, 21: 19). Bu ifadelerin Mekkeli müşriklere ulûhiyyetin ve rubûbiyyetin yalnızca Allah'a ait olduğuna dair bir uyarı olarak -bağlamına uygun bir şekilde- anlaşılması gerekmektedir.⁴ Zira Yüce Allah, yaratmayla ilgili ayetlerde hali hazırda süregelen düzenin varlığının ancak kendisinin irade ve kudreti ile gerçekleşebileceğini belirtir (el-En'âm, 6: 95; Lokmân, 31: 26; Âl-i İmrân, 3: 26-27; es-Secde, 32: 5; el-Mülk, 67: 19). İşte bu manada insan için yaratılan bütün nimetler, yalnızca Allah'ın kendisine kulluk edilsin ve O'nun yüceliği tasdik ve takdis edilsin diye Allah tarafından yaratılmaktadır (er-Ra'd, 13: 2; er-Rahmân, 55: 17, 33).

Kur'an'da yaratmayla ilgili ayetler, tabiatın ve insanın yaratılışı olarak sınıflandırılabilir (Çalışkan, 2010: 45-48). Zira tabiatın yaratılışı ile ilgili ifadeler daha ziyade bütün bu âlemin insanın hizmetine sunulmuş (Çalışkan, 2010: 23, 30, 76 vd.; Çalışkan, 2017: (55), 252.) ve mükemmel bir ölçü ve düzen içerisinde tasarılanmış ilâhî bir eylemin sonucuna işaret etmektedir. Bu hiyerarşik mükemmelliğin, yaratışta konulan yasalara ve potansiyel güç ve kudrete bağlı olarak gerçekleştiği vurgulanmaktadır. Bütün bunlar insan için bir nimettir. Ayrıca bunlar insanın imtihanında iki zıt işlevi yerine getirebilen bir müşahede alanı olarak okunmalıdır. Öyle ki bu düzen fikri, adi/boş/basit bir geliş güzelliği dışlamakta ve insanı marifetullahı ulaştırabilmektedir. Tam tersi de söz konusu olabilmekte, insan yasalarda ve eşyada var olan düzenliliği bizzat âlemin kendisinden zannedebilmektedir (Özsoy ve Güler, 2017: 15-32). Bu itibarla Kur'an ayetlerini bilimsel bir çaba içerisine girmeden nasihat, uyarı ve ikna ifadeleri olarak anlamak daha sağlıklı ve isabetli görünmektedir.

Kur'an'da insanın yaratılışı konusu işlenirken de mezkûr ifadelerde belirtildiği üzere Allah'ın birliği, kudreti ve yaratışındaki eşsiz mükemmelliği ve gücü anlatılmaktadır. Ancak bu pasajlarda bazen Hz. Âdem'den bazen de insan türü olarak âdemoğlundan bahsedilmektedir. İlgili ayetlerde genel olarak insanın ana maddesi, yetenekleri, eceli ve ölümü konu edinilmektedir. İnsanın neyden yaratıldığı ve özünü neyin oluşturduğu Kur'an'da yine aşamalı bir "süreç" fikri çerçevesinde izah edilir. Nuh sûresinde gerek ilk insan ve gerekse insan neslinin merhale merhale yaratılışına şu şekilde işaret edilir: "*Hâlbuki O, sizi çeşitli merhaleler halinde yarattı.*" (Nuh 75: 14). Birçok ayette insanın maddesel özü ile ilgili ifadeler kullanılmıştır. Kur'an'a göre insan; yapışkan bir nesneden (el-Alak, 96: 1-2), akıtılan damladan ve meniden, (en-Necm, 53: 45-46; el-Kıyamet, 75: 37; el-Vâkıa, 56: 57; el-İnsân, 76: 1; en-Nahl, 16: 4) bayağı bir sudan, (el-Mürselât, 77: 20-23; et-Târık, 86: 5) çamurdan ve balçıktan, (Sâd 38: 71-72; el-Hicr 15: 26; el-En'âm 6: 2; el-Mü'minun 23: 12; er-Rahmân 55: 14) tek bir nefisten, (el-A'râf, 7: 189; el-En'âm, 6: 98; ez-Zümer, 39: 6; en-Nisâ 4: 1) sudan

⁴ Bağlamından koparılmış genel kullanımla "cimbızlama" anlamlandırmalar Kur'an'ın araçsallaştırılması diğer bir ifadeyle bireysel ve toplumsal insan kaynaklı yönelimlerin zorlama yorumlamaları Kur'an'a onaylatılması anlamına gelmektedir. Bkz. (Albayrak, 1992: 33-34; Sıcak, 2017: 319-330; Sıcak, 2019: 6 (1), 155-156).

(el-Furkân, 25: 54) ve topraktan (el-Fâtır, 35: 11) yaratılmıştır. Bu maddeler bazen ayetlerde ayrı ayrı bazen de bir ayette zikri geçen kavramlar olarak aynı anda yer almaktadır (el-Mü'min, 40: 67). Ayrıca Hac suresi 5. ayet örneğinde olduğu gibi bu maddeler bir aşama halinde ve birbirini tamamlayan bir "hayat süreci" çerçevesinde anlatılmaktadır.⁵ Yani önce kâinat, sonra yeryüzü ve içinde insanın yaşamasına imkân sağlayacak bütün canlı ve camit/cansız varlıklar yaratılıp insanın yaşamasına uygun bir ortam hazırlanmış, son olarak Tevrat'ın "tekvin" bölümünde de belirtildiği üzere 6. gün insan yaratılmıştır (Tekvin, 1: 1-31). İnsanın yaratılışındaki son evre ise; onu maddesel düzlemden manevî bir mertebeye yükseltecek ruhuna üflenme evresidir. Öncesinde mezkûr maddelerden şekil ve suret verilerek yaratılan insanın (Âl-i İmrân, 3: 6; et-Tegâbun, 64: 3) Allah tarafından tesviye edilerek⁶ ruhsal varlık kazanması Tevrat'ın "tekvin" bölümünde de "tanrı insanı kendi suretinde yarattı" (Tekvin, 1: 26-27) ifadesi ile belirtilmektedir. Ancak Kur'ân'da bu ifadeler yerini insanın bedenden farklı olarak ruhsal bir yönünün de olduğunu vurgulamak için kullanılmıştır. Bu da genellikle hayat verilmesi ya da canlı bir varlık haline getirilmesidir (el-Hicr, 15: 29; Sâd, 38: 72).

"Evrim"den ziyade bir tekâmül ve süreci tanımlayacak şekilde biyolojik yasalara uygun olarak yaratılan insan ile ilgili en netameli konu ilk insan kimdi? sorusudur. Bu konuyla ilgili karşımıza iki ayet çıkmaktadır. İlki Bakara suresindeki Allah ile melekler arasında cereyan eden diyalogu konu edinen pasajlardır. Diğeri ise Âl-i İmrân suresi 59. ayetinde yer alan "*Allah nezdinde İsa'nın durumu Âdem'in durumu gibidir. Onu topraktan var etti; sonra ona "ol" dedi ve oluverdi.*" (Âl-i İmrân 3: 59) ifadesidir. Âl-i İmrân suresinde yer alan iki peygamberin yaratılışındaki benzetme, bir mucizevilikten daha ziyade biyolojik kanunlar açısından ikisinin de benzer şekilde yaratıldığını vurgulamaktadır. Zira ayetin nüzul sebebi Necran Hristiyanlarının, Medine'ye gelerek Hz. Muhammed (s.a.v.) ile polemige girmesidir. Onlar Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu olduğu iddiasındaydılar. Buna karşın Kur'ân bu fikri tevhide aykırı bulmakta ve kesin bir şekilde reddetmektedir. Ayette yer alan "topraktan yaratılma" vurgusu aslında Hz. Âdem nasıl yaratıldı ise Hz. İsa da aynı şekilde yaratılmıştır demektir. Ayrıca Allah'ın buradaki benzerliği, savunulduğu üzere babasız dünyaya gelmek üzerinden kurması da Hristiyanların fikrine destek olacaktır. Zira burada baba sonuç olarak haşa Allah'tır. Zaten Meryem suresinde Hz. Meryem'in doğum sancısı çekmesi olayını ayrıntılı bir şekilde anlatmak suretiyle ortada

⁵ Bu anlatım sûrede şu şekilde geçmektedir: "*Ey insanlar! Öldükten sonra dirileceğinizden kuşku duyuyorsanız şunu unutmayın ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra belli belirsiz et parçasından yarattık ki size (kudretimizi) açıkça gösterelim ve biz dilediğimiz rahimlerde belirli bir vakte kadar kalmasını sağlarız, sonra sizi bebek olarak çıkarırız ki daha sonra yetişkinlik çağınıza erişesiniz. İçinizden kimi erken vefat ettirilirken kimi de önceden bildiklerini bilmez hale gelinceye kadar ömrün en düşkün çağına eriştirilir. Öte yandan yeryüzünü kupkuru ve cansız görürsün; üzerine yağmur indirdiğimizde ise (bir de bakarsın) canlanıp kabarır ve her cinsten güzel bitkiler çıkarır.*" (el-Hac, 22: 5).

⁶ İnsan bedenindeki unsurların ruh üflemeyle elverişli hale gelecek biçimde ölçülü, dengeli ve tam olması kastedilmektedir (Öztürk, 2015: 203).

Hristiyanların iddia ettiği gibi bir tanrısallık olmadığını vurgulama amacı güdülmektedir. Dahası eğer iki peygamber de aynı şekilde yaratıldı ise o halde “Hz. İsa’nın nasıl annesi var idiye Hz. Âdem’in de annesi vardır” fikri ortaya çıkacaktır ki bu klasik ilk insanın Hz. Âdem olduğu anlayışına ters düşmektedir. Bakire Meryem fikri bu ayetin anlaşılmasını perdelemektedir. Yani evrim teorisinin yaratılışa alternatif batıl bir fikir olduğuna dair kullanılan bu ayetin siyak-sibak açısından böyle olmadığı anlaşılmaktadır (Öztürk, 2015: 87).

Bununla birlikte “Allah nezdinde İsa’nın durumu Âdem’in durumu gibidir. Onu topraktan var etti; sonra ona “ol” dedi ve oluverdi ayetinin, Kur’ân’da insanın yaratılışını açıklayan diğer ayetlerin, evrim teorisine tatbik edilerek tevیل edilmesinin önünü kestiği rahatça söylenebilir. Çünkü bu âyet, insanın sperm olmadan ya da en azından bir erkeğe ya da yaratmadan önce başka öncül bir sebebe bağlı olmaksızın sadece yumurtadan yaratıldığına dair kullanılan bu ayetin siyak-sibak açısından böyle bir durum değildir (Aldemir, 2019: 312-322). Burada meleğin yumurtayı aşılıp aşılımadığı tartışmalarına girmeden mucizevi bir yaratılış söz konusudur. Kur’ân’da yaratılışın anlatıldığı bütün ayetlerde yaratılış bir sebebe bağlanmıştır. Hz. Meryem’in rahmindeki yumurta tıpkı Hz. Âdem’in ilk yaratılışının toprak ya da benzeri minerallerden oluşması gibidir. Her iki yaratmadaki benzerlik, süreç açısından da birbirine yakındır. Hz. Meryem’in geçirdiği süreç 9 ay, Hz. Adem’in yaratılış süreci ve biçimi ise meçhul bir zaman dilimidir. Bu meçhul olma durumu, Hz. Âdem’in farklı türlerden tekâmül ederek bir kıvama geldiğini değil, bütün yaratılışlarda zorunlu bir sürecin olduğunu gösterir.

Kur’ân’da insanın yaratılış serüvenini anlatan Bakara suresinin 30-39. ayetleri bazı noktalar açısından evrim süreciyle mukayese imkânı vermektedir. Bu noktalardan bir tanesi, henüz insanın yaratılışı gerçekleşmeden önce Yüce Allah’ın meleklerle yönelik söylediği “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” (el-Bakara, 2: 30) beyanıdır. Bazı müfessirler ayette yaratılacak varlığın halife olarak adlandırılmasını cinlerden sonra gelmesi şeklinde tefsir etmişlerdir (Beğavî, 1999: 1, 102). Bu yaklaşıma göre insan cinlerden sonra yaratılmış bir varlıktır (Nesefî, 1998: 1, 77). Nitekim ayetin devamında “orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?” ifadesi, meleklerin görüp mukayese edebilmelerine imkân tanıyan daha önceden yaşamış varlıklara işaret etmektedir. Burada kategorik olarak iki ayrı varlık türünün birbiri arasında bir halef-selef ilişkisi söz konusu olmaktadır. Bir görüşe göre cinler, insanlar yaratılmadan önce dünyadan başka bir yere sürgün edilmişlerdir. Halef-selef ilişkisi dünyada fizyolojik açıdan birbirinin yerine geçme manasında olabileceği gibi görevlendirme manasında da olabilir (Râzî, 1999: 2, 389). Ayette geçen “orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?” ifadesinin bir başka görüşe göre mahzuf bir açıklamaya verilen bir cevap olduğu ifade edilmiştir. Bu yaklaşıma göre Yüce Allah’ın meleklerle “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” deyince onlar da: “Ey Rabbimiz bu halife ne olacak diye sordular.” Allah da: “Onun bir nesli olacak. Onlar yeryüzünde fesat çıkaracak, birbirlerine hased edecek ve birbirlerini öldürecekler” buyurdu. Bunun üzerine melekler “orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?” dedi (Râzî, 1999: 2, 392). Bu yaklaşıma göre

meleklerin böyle bir kaniya varmaları, gözleme ve tecrübeye dayalı bir çıkarım değil, bilgiye dayalı bir çıkarım olmaktadır. İster cinlerden hareketle isterse Yüce Allah'ın bilgilendirmesi sonucunda meleklerin söylediği bir söz olsun her iki durumda da insanın yaratılışı ve bu yaratılışın, yaratanın kontrolünde başlayan bir süreç olduğu mutlak bir bilgidir. Bu sürecin, sonraki ayetlerle bağlantısı, evrim teorisiyle insanın yaratılışı arasındaki bazı hususları daha çok aydınlatmaktadır.

İlgili ayetlerde, evrim süreciyle mukayese imkânı veren noktalardan bir diğeri, Hz. Âdem'e isimlerin "*Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti.*" (el-Bakara, 2: 31) şeklinde *talim* edilmesidir. Matürîdî (ö. 333/944) Hz. Âdem'e isimlerin ancak telkin yoluyla öğretildiğini, isimlerin bilgisinin istidlal yoluyla bilinen ve idrak edilen bilgiler gibi olmadığını ifade eder (Mâtürîdî, 2005: 9, 461). Ahmed b. Muhammed es-Sâvî (ö. 1241/1825) Allah'ın hem Âdem'i hem de melekleri isimlendirilen eşyaların bilgisine muttali kılması bakımından onların ortak noktada bulduklarını açıklar. Ancak ister araz ister cevher ister mana isterse manevi durumlar olsun bunların isimlerini Âdem'e meleklerden ayrıcalıklı olarak öğrettiğini söyler. Onun yaklaşımına göre Allah bütün dilleri ve daha sonra gelen nesillerin konuşacakları farklı dilleri Hz. Âdem'e has bir özellik olarak öğretmiştir (Mâlîkî, 1995: 30). Çağdaş müfessirlerden Şa'râvî (1911-1998), dilin kendi başına öğrenilemeyeceğini, taklit yoluyla ancak duyarak öğrenilebileceğini ifade eder ve öğrenilen bütün dillerin Hz. Âdem'e kadar gittiğini belirterek şu soruyu sorar. Âdem ilk kelimeyi konuşması için o kelimeyi kimden duymuştur? Elbette Allah'tan duymuştur diyerek soruyu cevaplar. Şa'râvî böyle bir çıkarımın mantıksal olarak tümevarım yöntemine dayanan bir çıkarım olduğunu belirtir (Şa'râvî, t.y: 9, 461). Şa'râvî'ye göre kulak ile işitilen dilde, hiç kimse kendiliğinden bir icatta bulunamayacağından dolayı dil tevkîfî (Allah'ın vahiy yoluyla bildirmesi) olarak başlamış daha sonra vad'î (konulduğu/kullanıldığı manaya bağlı) olarak devam etmiştir (Şa'râvî, t.y: 12, 7436). Birçok müfessir dilin tevkîfî olduğunu dile getirmiştir (İbn Acîbe, 1998: 1, 94). Âyetlerde talimden sonra talim edilen isimlerin ayrıca meleklerle sunumunun yapılması (el-Bakara, 2: 31) dilin tevkîfî olarak öğretildiğini gösteren önemli bir özellik olarak zikredilmektedir (Râzî, 1999: 2, 396). Bu isimlerin, Hz. Âdem'e ne kadar süre içerisinde öğretildiği konusunda bir netlik yoktur. İbn Âşûr (1909-1970) isimlerin telkin edilmesinin, yaratılmış bir sesle öğretilmiş olabileceği gibi ilham yoluyla da Hz. Âdem'e öğretilmiş olabileceğini dile getirmiştir (İbn Âşûr, 1984: 1, 410). İbn Âşûr'a göre bu âyet pasajlarında, talim kavramının mücmel bırakılmasından dolayı dilin tevkîfî olup olmadığı bilinemez (İbn Âşûr, 1984: 1, 411).

Tefsir kaynaklarındaki yorumların çeşitliliği bizim evrimi Kur'an'a bakarak tasdik etmemizi de reddetmemizi de engellemektedir. İlgili ayetlere yapılan yorumların bir kısmı evrim fikrini destekler gibi görünürken aynı ayetlere yapılan farklı yorumlar tam tersi bir durumu ortaya çıkarmaktadır. Örneğin babamız Âdem'den önce daha otuz Âdem'in bulunduğu, her biri arasında bin yıl süre olduğuna, bunlardan sonra dünyanın elli bin yıl harap kalıp sonra elli bin yıl imar edildiğine, daha sonra da babamız Âdem'in yaratıldığına dair uzun rivayetler vardır. Ayrıca Bakara suresinde Allah ile melekler arasında geçen diyalogun müteşabih

ayetlerden olduğu bunların manasının da ancak Allah tarafından bilinebileceği belirtilmiştir (Ateş, 2014: 142-143; Reşîd Rızâ, 1990: 1, 210, 361). Ancak bizim bunları makul seviyelerde yorumlayabilme kapasitemiz olduğu ifade edilmiştir. Hal böyle olunca ilk insan kimdi sorusunun cevabını tek bir tefsir kaynağına dayandırmamız veya bu konuda kesin bir karara varmamız mümkün görünmemektedir.

Bir diğer örnek ise Âl-i İmrân suresi 59. Ayetine yapılan farklı yorumlardır. Elmalılı'ya göre "bir analı veya analı-babalı" şeklinde bir ayırım vardır. Buna istinaden Hz. İsa'da valideli bir hayat vakıası olmuştur. Elmalılı yumurtanın kendisini dölleyebileceği düşüncesinden bu yorumu yapmıştır (Yazır, 1992: 2, 1126). Ancak bu bile başlı başına bir delil/mucizedir. Hz. Meryem çift cinsiyetlidir şeklinde bir yorum isabetli değildir. Burada durum dişi üreme hücrelerinin yapısal çeşitliliğidir. Bu da Yüce Allah'ın üstün sanatlarından biri olarak kabul edilebilir.

Görünen o ki vahyi bilgiler de bir bakıma insanın anlam dünyası içerisinde farklı yorumlara açıktır. Bu itibarla vahyin dili ile bilimsel dil arasındaki farklılıkları da göz önünde bulundurmak suretiyle Kur'an'dan bir evrim fikri veya evrimi reddediş şeklinde sonuçlara ulaşılamayacağı anlaşılmış olmalıdır. Her iki alanla ilgili dilsel ve metodik farkı göz önünde bulundurmak kaydıyla bir din/bilim çatışmasının önü rahatlıkla alınabilir. Zira yorumu kutsal olarak kabul etmek birçok yanılgıya yol açmaktadır. Mezkûr ayetlerde geçen Âdem'e isimlerin öğretilmesi meselesinin anlatımında din dilinin sembolik anlatım metodunun ihmal edildiğini belirtmeliyiz. Örneğin isimlerin öğretilmesinden maksadın insanın kavram üretebilecek yetenekte olduğuna dair bir takım açıklamaların olduğu da açıktır. (bkz. Komisyon, 2016: 1, 104-105)

4. Yaratma Nazariyeleri ve İnsanın Kökeni

İslam düşünce tarihinde yaratma ile ilgili felsefe ve kelam âlimleri arasında ciddi bir ayrılık mevcuttur. Sudûr ve hudûs nazariyeleri çerçevesinde var olan bu fikri ihtilaf, yaratma eyleminin Allah'a nisbeti noktasından ziyade yaratmanın "nasıllığı" konusundadır. Kelamcıların ekseriyeti Allah'ın evreni yoktan ve sonradan yarattığını düşünmektedirler. Onlar yok iken sonradan var olan, yani var oluşları konusunda bir öncelik/sonralık özelliğine sahip olan yani yaratılmış varlıklara "hâdis", bu varlıkları da yaratana da "muhtasib" demişlerdir. Bunun aklî bir zorunluluk olarak evrenin içindeki varlıklarda kolay bir şekilde gözlemlenebildiğini belirten kelamcılar, evrenin kendi kendini yaratmasının mümkün olmadığı düşüncesine dayandırmaktadırlar (Eş'arî, 2017: 41-42; Mâtürîdî, 2003: 21 vd.; Kâdî Abdülcebbâr, 2013: 1, 152; Kâdî Abdülcebbâr, 1963: 5, 22; Şehristânî, 2004: 151-152; Tehânevî, 1984: 1, 278-279; Cürçânî, 2015: 1, 748-750; İzmirli, 2013: 249; Topaloğlu, 1998: 18, 304-305).

Buna karşın sudûr nazariyesi ise İslam felsefecilerinin Plotin düşüncesinden mülhem fikirlerine dayanmaktadır. Kelam âlimlerinin Allah'ın evreni irade ve kudreti ile sonradan yarattığı fikrinin birtakım paradokslar barındırdığını söyleyen Fârâbî ve İbn Sînâ gibi İslam felsefecileri buna karşı daha makul bir açıklama olarak kabul ettikleri sudûr teorisini ortaya atmışlardır. Onlara göre değişen ve değişmeyen, ezeli olan ile sonradan olan arasındaki ilişki bir yoktan yaratmadan ziyade hiyerarşik bir

alt-üst diyalektiği çerçevesinde açıklanmalıdır. Sistemin başında mutlak varlık olarak, her türlü değişim ve zıtlıktan uzak ve “bir” olan Allah vardır. Her şeyin kaynağı olan bu varlıktan “Bir’den bir çıkar” prensibi gereği ilk akıl sudûr etmiştir. Çünkü Allah; bilfiil akıl, akleden ve akledilendir. Bu itibarla ilk akıl mümkündür ve çokluk niteliğine sahiptir. Böylece devam eden bu hiyerarşi içerisinde ilk aklın Allah’ı düşünmesinden ikinci akıl ve birinci göğün nefsi meydana gelir. Bu durum, faal aklın sudûru ile son bulur. Artık ay-üstü âlem teşekkül etmiştir ki artık ay-altı âlemdeki bütün fiziki, kimyevi ve biyolojik oluş ve bozuluşlar bununla sağlanır. Faal akıl madde/heyulaya etki ederek evrendeki çeşitliliği sağlar. İslam felsefecilerine göre ise bu döngüsel düzen Allah ile âlem arasındaki zamansal, değişimsel ve paradoksal bütün olasılıkları elemiştir (Fârâbî, 2012: 38-39; Weber, 1949: 113-114; Yıldırım, 1994: 11, 45; Kaya, 2009: 37, 467-468).

Bu iki teori her ne kadar yaratma konusunda ciddi fikirler verse de yaratmadan sonraki merhaleler konusunda bir fikir vermemektedir. Bu iki nazariye bize yaratılış eyleminin başında Allah’ın olduğunu ve onun bununla ilgili bir takım keyfiyet/yasa çerçevesinde hareket ettiğini anlatmaktadır. Ancak bu iki delil de akli/istidlali bir nitelik taşıdıkları için kendi içlerinde bir bütünlük arz etseler de dışarıdan yapılacak yine mantıki eleştirilere açıktır. Zira burada akıl yürütme eylemi âlimlerin kendi müktesebatları etrafında gelişmiştir. Günümüz bilimsel çalışmaları ile evren hakkındaki malumatlarımız büyük ölçüde artmıştır. Devasa teknolojik aletlerle yapılan gözlemler de buna ciddi destek vermektedirler. Böylece yaratma nazariyeleri evrimsel süreci çürütmek gibi bir niteliğe sahip olmamakla birlikte yaratmanın nasıllığı ile ilgili açıklamalar ortaya koymaktadır. Zira evrim, yaratmanın ilk anı ile ilgilenmemekte daha ziyade yaratma sonrasında ortaya çıkan canlılıkla ilgili çeşitliliği izah etmek için ortaya atılmış bir bilimsel teoridir. Burada evrimin bir inanç veya inançsızlık meselesi olarak ele alınmaması konusundaki dayanağın bilimsel bir görüşün yalnızca var olan durumu tasvir ettiğini kabul etmektir. Hali hazırda gözlemlenen bir verinin öncesi/başlangıç noktası hakkında yorum yapmak bir tahminden veya bilimsel bir tezden/varsayımdan öteye gitmese gerektir.

5. Evrimin Tesadüf ve Ateizmle İlgisi Var mı?

Çalışmanın başında bilim ve din arasındaki dil ve yöntem farkına değinmiştik. Bu farkın tesadüf ve ateizm kavramlarının açıklanması açısından önemli olduğunu belirtmeliyiz. Dinin inanç sahasına ait bir kavramın bilimsel çalışmalara nasıl sirayet edebildiğini anlamak suretiyle yanlış değerlendirmelere müsait söylemleri ayıklayabiliriz.

Burada karşımıza vahyi bilgi ile ampirik/deneysel bilgi arasındaki metodik fark çıkmaktadır. Bu itibarla vahyi bilginin Tanrı’nın kendi seçtiği bir insana emir ve yasaklarını iletmesidir. Bu tarz bilgi tartışma veya araştırma yöntemiyle elde edilemez. Ancak özel/gizli bir yolla resullere aktarılır. Vahiy olgusu yapısı itibarıyla aktarıldığı zümre açısından bir inanç meselesidir. Ancak bu açıdan kişiler için de tercih konusudur. Böylece herhangi bir peygambere gelen vahyin başka dine veya ideolojiye sahip bireyler tarafından reddedilmesi kişiler açısından normal bir durum

gibi gözükse de her bir peygamberin aynı ilkler üzerinde fikir birliği oluşturduğu tarihi bir vakıadır. Bundan dolayı bir iman meselesi olan vahyi bilgi gerçekliğini yalnızca doğaya bağlı olarak sağlamaz ayrıca o bilgiye inananlar için de şüphesiz bir doğruluğa sahiptir. Diğer taraftan bilimsel bilgi belli bir yöntemi olan ayrıca akıl yürütme ve araştırmanın nesnel olgular üzerine uygulanarak elde edilen bir bilgi türüdür. Ayrıca burada gözlemlere, genellemelere, eleştirel yorumlara, hipotezlere ve açıklayıcı teorilere ihtiyaç vardır. Zira bu tür bir bilginin kendisini objektif kriterler çerçevesinde ispatlaması söz konusudur. Artık konu bir inanma veya inkâr etme meselesinden ziyade doğrulama veya yanlışlama ameliyesidir (Tarlacı, 2017: 37-38). Yani inanç alanına giren vahyi bir bilgi ile bilimsel kriterler çerçevesinde ortaya konmuş bir bilginin gerçeğe uygunluğu aynı yöntemlerle ele alınamaz. Evrim teorisi de tam bu noktada dini inanç sahasına giren bir konu olarak değerlendirmeye tabi tutulamaz. Bu itibarla yapılan bir tenkit de anlamlı olmayabilir.

Böylece bilimsel bilginin inanç alanına müdahalesi ne kadar çelişik bir durum ise inanca dair bir mevzunun bilimsel ilkeler ile değerlendirilmesi de aynı şekilde anlamsızdır. Bu durumda bilimin, tesadüf kavramına yüklediği anlam ile vahyi bilginin evrenin şans eseri ve rastgele değil Tanrı'nın bir tasarımı olarak kudret ve irade sonucu ortaya çıktığını belirtmesi birbirinden farklıdır. Mezkûr ifadelerde yer verdiğimiz evrim ve yaratılış karşılaştırmasındaki tesadüf kavramına dinî çevrelerin yaklaşımı da bu durumda hatalı olmaktadır. Öte taraftan bilimsel bilginin içerisinde olayın şans eseri öyle yaşandığına dair bir ifade ortaya konunca sanki imkânsız bir olaydan bahsediliyor ve bilimsel sınırların dışarısına çıkılıyor izlenimi uyanmaktadır. Ancak bilimsel bilgiyi bu açıdan eleştiren yaratılışçı görüşe mensup kimseler aynı evrenin mutlak anlamda var olan yasalarla değil de Allah'ın sonsuz irade ve kudreti eseri olarak hayatini devam ettirdiğini ifade etmektedirler. Mutlak nedensellik fikrinin başta Gazzâlî olmak üzere Eş'arî kelamcıları tarafından kabul görmediği de bilinen bir durumdur. Neden-sonuç ilişkisine mutlakiyet izafe etmenin ortaya çıkaracağı yanlışlar da Tanrı'nın eylemlerinde mutlak surette özgür olduğu anlayışına da ters olduğu ifade edilmektedir (Gazzâlî, 2005: 170-171; Griffel, 2012: 210 vd.).

Evrimsel biyolojinin her şeyi tesadüflerle açıkladığı eleştirisi de kendi içerisinde tam olarak anlamlı değildir. Zira diğer doğa yasaları ne kadar tesadüfi bir nitelik taşıyorsa evrim de o derece olasılık eseridir. Ancak burada yer alan tesadüf kavramını doğru tanımladığımızda karşımıza bilimsellik açısından akıl dışı bir durumun olmadığı gerçeği çıkacaktır. Bu kavramı daha iyi anlamak adına her gün haber bültenlerinde izlediğimiz "hava tahminleri" ile ilgili verileri örnek verebiliriz. İklim değişikliği uzmanları 1 gün sonrasının hava durumu ile ilgili kesine yakın sonuçları ortaya koysalar bile bu süre uzadıkça tahminleri ile ilgili isabet oranı düşecektir. Zira hava olayları, o kadar karmaşık süreçlerdir ki sizin bunu matematiksel bir kesinlik içerisinde tanımlamanız bazen imkânsıza yakın olmaktadır. Bu olayın şans eseri olmasından ziyade insanlığın bunu anlama konusunda elinde bulundurduğu yeteneklerin kısıtlı olmasındandır. Hava değişikliği ile ilgili sürece etki eden değişkenlerin fazlalığı ve çeşitliliği ise olayı tekil etmenler olarak tasvir etmenin olanaksızlığını orta çıkarmaktadır (Çüçen, 2013: 227; Bakırcı, 2019). Evrim olayı ise

hava değişikliklerine göre daha komplike bir süreçtir. Yalnızca bir aile içerisindeki değişkenler bile devasa hesaplamaları gerektirmektedir. Böylece bütün değişimi basit bir takım matematik semboller ile ifade etmek imkânsızdır.

Tesadüfün günlük dilde kullanımı ile bilimsel yöntem içerisinde ifade edilişi arasında da ciddi bir fark vardır. Türk Dil Kurumu, tesadüfü “*yalnız ihtimallere bağlı olduğu düşünülen olayların kesin olmayan, değişebilen sebebi*” şeklinde tanımlamaktadır (Türk Dil Kurumu, [TDK], 2011: 2335). Yani sizin çok uzak bir ülkede tanıdık biri ile karşılaşmanız tesadüf olarak ifade edilse de iki tarafında birden farklı neden-sonuç zinciri içerisinde hareket ettiği ve aynı kararları vermesi sonucu karşılaşmaları doğal bir durumdur. Ortada harikulade ve açıklanamaz bir durum yoktur. Yalnızca karşılıklı benzer seçimlerin eşzamanlılığını açıklayacak mutlak bilgi seviyesine sahip olmadığımız bilinmelidir. Ancak bilimsel dilde bir olaya “tesadüf” demek, o olayın yasalar çerçevesinde gerçekleşmediğini söylemek değildir. Dahası bu durum, olayın gerçeklik ihtimalini de ne azaltır ne de ortadan kaldırır. Zira evrende birbiri ile ilgisi bilinmeyen birçok olay, neden-sonuç ilişkisi ile yakın veya uzak olasılıklar çerçevesinde birbirine bağlıdır. Tesadüf kavramı da masum değildir. Bu nedenle bilimsel bilgiye sahip olanlar her durumda kesinlik peşindedirler ve hesaplamalardaki sapmaları en aza indirmeye çalışırlar. Bu itibarla klasik fiziği ciddi manada değiştiren “Genel Görelilik Teorisi”, Newton’un hesaplamalarındaki sapmaları daha aza indirip bilimsel kesinlik adına daha doğru veriler sunduğu için değerlidir. Matematiksel kesinliğin kendisi bile mutlak değilken evrimin her şeyin cevabını verdiğini düşünmek de objektif değildir ve sonuçta tartışmaya açıktır. Ancak görünen o ki uzay-zaman düzleminde biyolojik bir varlık olan insanın değişimini açıklayan şu ana kadar ki bilimsel teorilerden biridir. İnsanın beyni ve kafatası üzerinde yapılan çalışmalar bunu doğrulamaktadır (Tarlacı, 2017: 58 vd.).

Evrim ile yan yana zikredilen ve ciddi bir şekilde eleştirilmesine neden olan diğer bir kavram da ateizmdir. Ateizm; Tanrı’nın var olmadığını ya da herhangi bir oluşumun nedeni olamayacağını iddia eden teizm karşıtı bütün görüşlerin adıdır. “Pancosmism” kavramının da ateizm ile birlikte anılmasının nedeni ise maddi evrenin var olan tek gerçeklik olduğunun ifadesi olmasıdır. Herhangi bir metafizik açıklamayı kabul etmeyen bu anlayışın (Upton, 1909: 2, 173-174) evrim içerisinde anılması veya bu görüşe yakıştırılması tesadüfi değildir. Zira ateizm savunusunun teizme karşı kullandığı en önemli başlık, din-bilim arasındaki sonu gelmez gibi görünen karşılıklı çatışma/çatıştırma halidir. Evrene ve oluşumuna materyalist bir çerçeveden bakma fikri, ilk çağ Yunan atomculuğunun kurucusu Demokritos’a dayandırılır. Buradaki esas nokta evrenin başı ve sonu olmayan maddesel etkilerin/oluşumların/bozulmaların mekânı olduğunun düşünülmesidir. Diğer taraftan bir bilim adamının kesinlikle teist bir fikre sahip olamayacağını düşünülmesi de bir yanılgıdır. Zira Galileo ve Newton gibi ünlü bilim adamları dahi bir Tanrı anlayışına sahiptiler (Dorman, 2011: 10-11).

Bununla birlikte hudûs ve sudûr nazariyelerinde de vurguladığı üzere, ateizme karşıt olarak birçok âlim, evrenin yaratılışını doğrudan Allah’ın kudret ve iradesine bağlamaktadırlar. Klasik fizik ne kadar katı/maddeci ise bazılarının göre Einstein’ın “Genel Görelilik Yasası” da bir o kadar Tanrıya yer açmaktadır (Einstein, 1920: 9-11;

Greene, 2010: 7-8). Çünkü evrende mutlak bir nedensellik ilişkisinden ziyade esnek bir olasılıklar durumu göze çarpmaktadır. Anlaşılan o ki fiziki gerçekliklerin bile kesinliğinin olmadığını ortaya koymak bizim evrim teorisi ile ilgili tartışmaları daha sağlıklı bir düzlemde tartışmamızı sağlayacaktır. Bilimsel hakikatleri yegâne ve tartışılmaz bir gerçeklik olarak görmenin kendi içerisinde bir dogmatizme yol açacağı göz önünde bulundurulmalıdır. İster teori ister yasa olarak kabul edilsin, bilimsel çalışmalar bir sıra düzeni içerisinde kümülatif bir tarzda ilerlemekte ve çoğu zaman yeni bir buluş veya keşif bir önceki bilimsel görüşü değiştirmekte veya revize edebilmektedir.

Evrenin nasıl yaratıldığı konusunda ortaya konan fiziki veya metafizik açıklamalar, kozmoloji ve kozmogoni bilimi ile ilgilidir. Evrenin kaynağını ve onu meydana getiren maddi/fiziki elemanları araştıran bu bilim dalı her türlü pozitif bilimin verilerinden azami ölçüde yararlanmaktadır. Bütün bunlara rağmen fen bilimleri alanında çalışanlar, evrenin neden yaratıldığı yani hangi amaçlarla ortaya çıktığına dair anlamlı bir gayelilik veya amaçsal bir çerçeve çizmezler. Çünkü mezkûr ifadelerde geçtiği gibi bilim tasvir ve ispata dayalı bir niteliğe sahip olgusal gerçeklikleri ortaya koymaktadır. Burada bir amaç ve gaye yani teleoloji fikrine ancak dinî metinler aracılığıyla ulaşılabilir. Özellikle İbn Rüşd felsefesine dayandırılan “Gaye ve Nizam Delili veya İnyet ve İhtira”, âlemdeki muazzam değişim ve dönüşümün ancak bilinçli bir tasarım sonucu ortaya konabileceği düşüncesine dayanmaktadır (İbn Rüşd, 1985: 116-123).

Evrimi, ideolojik bir şekilde yaratılışa alternatif bir model olarak alanları bir kenara bırakmak suretiyle konuyu izah etmek gerekmektedir. Zira bu tarz yaklaşımlar yaratılışçı veya Evrimci/Darwinci olsun tepkiseldir ve rasyonel olarak problemlidirler. Bu açıdan “ateizm kavramı çoğu zaman evrim teorisinden bağımsız bir niteliğe sahiptir” demek durumundayız. Çünkü tanrıtanımsızlık yeni bir olgu değildir tarihin her döneminde Tanrı-sızlık fikrine sahip olan bir takım kişi ve zümreler var olmuştur. Carl Marx ve Friedrich Engels bunlardan sadece ikisidir. Engels, *Doğanın Diyalektiği* adlı eserinde Darwin’in de çalışmalarına atıfta bulunmak suretiyle atalarımız olması gereken insansı maymunlarla ilgili birtakım betimlemelerin yapıldığını belirtir. Elleri üzerinde yürüyen bu varlıkların yavaş yavaş ayakları üzerinde yürümeye başladıkları dik bir biçimde yürüyüş yetenekleri kazandıklarını aktarır. Bunun maymundan insana geçişin en yakın evreleri olduğunu düşünür. Hala birtakım maymunların dik durdukları gözlenirse de onların bu davranışı bazı zorunlu durumlarda yaptıklarını belirtmekle Engels, bu evrimin insan lehine gerçekleşmiş olduğunu da belirtmiş olur (Engels, 1979: 114-116; Topaloğlu, 2011: 55 vd.).⁷ Diğer taraftan evrim teorisine inanan birçok dindar da mevcuttur. Özellikle İslam bilim tarihi içerisinde mezkûr örneklerde gördüğümüz üzere canlılar dünyasında bir sürecin olduğunu savunan

⁷ Ayrıca PEW’in 2014 yılında yaptığı saha araştırmaları da evrim ile ateizm arasında doğrudan bir ilişkinin kurulmasının mümkün olmadığını göstermektedir. Zira aynı din görüşüne sahip insanların bu konuda aynı fikri paylaşmadıkları ortadadır. Konuyla ilgili olarak bkz. (Masci, 2019).

çevresel ve değişimsel (mutasyon) etkileri ortaya koyan âlimler mevcuttur. Her ne kadar kesin ifadelerle Darwin'in evrim anlayışının ilk temsilcileri diyemsek de bu fikirlerin canlılar dünyasında bir tekâmül sürecine dikkat çektiğini anlayabiliriz.

Evrimi kabul etmek ile ateizm veya teizm isnadı yapmak arasındaki korelasyon son derece hatalıdır. Çünkü bu teori ile ilgili inanç açısından sınıflandıracağımız yalnızca ateist bir grup bulunmamaktadır. Agnostik yani bilinemezci diye adlandırabileceğimiz zümreler ve teistler de evrim teorisi ile ilgili birtakım görüşlere sahip olabilmektedir. (Taslaman, 2012: 322).⁸ Yani bir inanç meselesine yaklaşımı ile bilimsel bir teori üzerinde fikirleri olan kişilerin ortak bir tavra sahip olduğunu gösteren bir açıklama ortaya koymak imkânsız görünmektedir. Zira inanç sübjektif bir sahadır. Kişinin Tanrı ile olan ilişkisini anlatır ki bunun somut bulgularla ortaya çıkarılması yalnızca bireyin ikrarına/söylemine bağlıdır.

Bu noktada dikkat edilmesi gereken en önemli husus evrim teorisi ile ilgili fikir beyan eden veya bu konuda çalışan bilim insanlarının Darwin başta olmak üzere -ki o da genelde teist veya bilinemezci bir tavra sahiptir- birçoğunun inanç sahası ile ilgili bir fikir beyan etmiyor olmalarıdır (Darwin, 1976: 591). Hatta o, "İnsanın önce ruhsal araçlara, sonra putperestliğe, çoktanrıçılığa ve sonunda tektanrıçılığa inanmasına yol açan aynı yüksek zihnî yetiler, insanın düşünme yetileri az gelişmiş kaldıkça, onu çeşitli boş inançlara ve garip törelere götürür." (Darwin, 1975: 133) Demek suretiyle düşünme yetisinin düşüklüğü ile boş ve garip törelere olan bağlılık arasında bir ilişki kurmuştur. Ona göre yabancı insanların büyü, ateş vb. ayinlerle bilinmeyene karşı korkularını ortadan kaldırmaya çalışmalarını korkunç olarak nitelendirir (Darwin, 1975: 133). Ancak bu söylemlerin politeist ve ruhçu/animist kabile davranışlarına bir eleştiri olduğunu söyleyebiliriz. O bunun yanında aklın ve bilimin önemini vurgulamıştır. Genel anlamda Darwin'in yüce bir yaratıcı fikrini reddettiğine dair kesin bir kanıtın olmadığı muhtemeldir. Zira o yaratmadaki yüceliği kabul eder ifadeleri kullanmıştır (Darwin, 1976: 591).Aslında onun, yaşadığı problem daha ziyade kutsal kitaplarda yer alan yaratılış anlatısı ile elde ettiği bulgular arasındaki bağın yeterince güçlü olmamasından kaynaklanmaktaydı. Zira ortaya koyacağı herhangi bir somut kanıtın kilise çevrelerince ciddi eleştirilere uğrayacağını tahmin ediyordu ki bu bulguları yaklaşık 20 yıl sonra ortaya koyabilmiştir.

Diğer taraftan Nietzsche'nin evrimi savunduğu için ateist olduğunu söylemek de doğru değildir. Çünkü o, doğal seleksiyon kavramını felsefesine aykırı bulurken insanlığın kökeni konusunda ise teoriyi onaylar görünmektedir (Taslaman, 2012: 324-326). Bununla ilgili birçok sebep ortaya konabilir ancak ortada beyan yoksa, onların

⁸ Evrimin kabulünün inanç veya inançsızlık ile doğrudan bir ilgisi olmamasıdır. 2009 yılında Pew Araştırma Merkezi tarafından bilim insanları arasında yapılan bir araştırmaya göre, bilim insanlarının %33'ü kutsal kitaplarda anlatılan Tanrı'ya inanmaktadır (yani teisttir). Yine bilim insanlarının %18'i, kutsal kitaplara inanmasalar da, bir yaratıcıya inanmaktadırlar (yani deisttirler). Bu veriden görülebileceği üzere, bilim insanları arasında "inançlı olma" oranı %51 dolaylarındadır. Konuyla ilgili olarak bkz. (Bakırcı, 2019; Pew Research Center, 2019).

bilimsel çalışmaları teleolojik ispat amacıyla değil, sırf bilim yapmak için yaptıklarını söylemek uygundur.

Taslaman, evrim teorisini reddedenleri de bir grupta toplamaktadır. Ona göre bu teoriyi reddedenler arasında teist olduğu gibi ateist ve bilinemezci filozof ve bilim adamlarının oluşu; teorinin ateizm ile beraber zikredilmesini hatalı bir çıkarım haline getirmektedir. Özellikle modern pozitivizmin kurucusu olarak kabul edilen Auguste Comte (1798-1857)'un bu teoriden haberdar olduğu halde reddetmesi önemli bir örnektir. Ancak teoriyi ortaya koyan bilim adamının izahları açıkçası kişiyi onu kabul edip etmeme noktasında etkilemektedir. Bu nedenle teorinin objektif kıstaslarla ortaya konması ona olan tutumları etkileyecektir (Taslaman, 2012: 329-330).

Modern dönemde evrim teorisinin tanrının varlığı ile ilgili bir problem haline getirilmesi özellikle Richard Dawkins gibi natüralist evrimciler eliyle olmuştur. Ona göre "doğal seçim, her zaman dünyadaki bütün değişiklikleri hatta en zayıf olanını dahi en ince ayrıntısına kadar iyi olanın ayakta kaldığı bir tasviri ortaya koyar. Tüm organik gelişimi hatasızca yakın ayıklar ve ortaya koyar" diye düşünmektedir. Böylece o, din dürtüsünün bütün savurganlığının ve ölçsüzlüğünün evreni açıklarken yarattığı zaman ve enerji kaybının evrim teorisi ile ortadan kaldırıldığını düşünür (Dawkins, 2009: 152; Dawkins, 2012: 27 vd.). Ancak onun dayandığı argümanlar da her ne kadar evrimin sunduğu somut verilere dayansa da bir noktadan sonra ön kabullere dayanan çıkarımlarla oluşturulmuştur. Çalışmanın başından beri belirttiğimiz evrimin tanrısallık veya metafizik adına bir iddiasının en azından onun ilk temsilcileri tarafından söylenmediği durumudur. Bu bir bakıma bazı bilim insanları tarafından ideolojik birtakım görüşler çerçevesinde evrime sonradan yüklenmiş yaklaşımlardır. Bu da daha sonraki bir çalışma ile ele alınması gereken ideolojik evrimciliğin insanı öteleyen sorunlu yönlerindedir.

6. Sonuç ve Değerlendirme

Müslüman zihninin evrim konusundaki en ciddi çıkmazı kutsal metinleri anlamadaki yaklaşımıdır. Kutsal metinler fen bilimleri, kozmos, tabiat ve yaratılış serüveni ile ilgili konularda bilgi verse de bunlar bilimsel merakı gidermekten ziyade ikna ve öğüt verme amacı güderler. Din dilinin anlam ve değer katıcı oluşu onu bilimsel dilden ciddi bir şekilde ayırmaktadır. Bu itibarla Kutsal kitaplardaki ifadeler anlatılan olaydan daha ziyade verilmek istenen mesaja uygun bir şekilde anlaşılmalı çalışılmalıdır.

Kur'an'da yer alan evrenin ve insanın yaratılışı ile ilgili ifadeler bilimsel dilin aksine birçok mecazi ifadeyi içerecek şekilde ortaya konulmuştur. İnsanın ana maddesinin ne olduğu ile ilgili verilen bilgiler tevhide ve imani bir takım uyarılar ışığında verilmiştir. Kur'an'a göre hem kâinat hem de insan, Yüce Allah tarafından yaratılmıştır. Vahyi bilgiler bir bakıma insanın anlam dünyası içerisinde farklı yorumlara da açıktır. Bu itibarla vahyin dili ile bilimsel dil arasındaki farklılıkları da göz önünde bulundurmamak suretiyle Kur'an'dan bir evrim fikri veya evrimi reddediş şeklinde sonuçlara ulaşılamayacağı anlaşılmalı olmalıdır. Her iki dilsel ve metodik farkı göz önünde bulundurmamak kaydıyla bir din/bilim çatışmasının önü rahatlıkla alınabilir.

Her sonucun bir sebebi, her sebebin bir müsebbibi olduğu kaziyesinde Allah da insanı ve kâinatı yaratan ve bütün sebeplerin üstünde bulunan yegâne müsebbiptir. Kur'ân "Ol" emri komutuyla Allah'ın varlıkları nasıl yarattığını açıklamaktadır. "Ol" emri bir şeyin anında olmasını değil, o şeyin sürece bağlı olmasını gerekli kılar. Çünkü olacak şeyin çevre şartlarına uyum sağlaması en başta gelen hususlardandır. Çevreyi de canlıların tekâmül sürecini de yaratan ve sistemli hale getirip programlayan Allah'tır. Bu programın içeriği ile ilgili ortaya konulacak her türlü fikir Allah'ın yaratıcılığını dışlamadığı sürece dini ve akidevi bir düzlemde değerlendirilmemelidir. Evrim teorisi de bu yaklaşımlardan sadece biridir.

Günümüzde evrim teorisinin bir takım din karşıtı söylemlerle birlikte anılıyor olması Müslümanların bu teori ile ilgili fikirlerinin olumsuz olmasına neden olmaktadır. Özellikle hem materyalizmin/pozitivizmin, deizmin ve son tahlilde ateizmin bilimsel bir desteği olarak lanse edilen bu teorinin dindar çevrelerce bu şekilde kabulü mümkün olmamaktadır. Ancak evrim, biyolojik alanda yaşamın kaynağını açıklamaya çalışan hipotezlerden biridir. Bu şekilde biyolojik çeşitliliğin kaynağı ile ilgili somut veriler üzerinden değerlendirmeler yapmaktadır. Burada evrimcilik ideologlarının hatası ise yaşamın kökeniyle ilgili tartışmaları evrim teorisinin alanına dâhil etmeleridir. Biyolojinin tümünü evrime indirgemek ve yaşamın bütün kökenini bir teori üzerinden okumak da son derece hatalıdır. Zira bu son derece yanlış bir yaklaşımdır ki Darwin'in bizzat kendisi bile ateist değildir. En azından onun teist veya ateist olduğuna dair bir yargı ispata muhtaçtır.

Ateistler için evrimden başka çıkış kapısı olmayabilir. Ancak bir inanan için evrime ateizmin argümanları üzerinden bakmak gibi bir zorunluluk yoktur. Aksine Allah'ın yaratıcılığının eşsizliğinin ve sanatkârane eylemlerinin üstünlüğünün bir parçası olarak değerlendirmekte bir beis yoktur. Evrimi bir süreç ve tekâmül olarak kabul etmek konuya daha sağlıklı bir yaklaşım sergilememizi sağlayabilir.

Sonuç olarak tabiiatta evrimsel sürecin bir aşamalılığın olduğu gözlemlerle sabittir. Ancak evrimin genel biyolojik bir teori kimliğinden uzaklaştırılarak yaratılışa bir alternatif olarak kurgulamak ideolojik bir yaklaşımdır ki burada artık bilimsellikten söz etmek mümkün görünmemektedir. Her ne kadar evrimsel biyoloji elindeki veriler açısından güçlü bir argüman gibi görünse de bunun "ideolojik Darwinciliğe" temel olarak kullanılması esas eleştirdiğimiz noktadır. Diğer taraftan mümin birinin de bilimsel bir teoriyi yaratılışa alternatif bir fikir görerek eleştirmesi de çelişkilidir. Bu itibarla evrimle ilgili kelami bir düzlemde yapılacak diğer bir tartışmanın tam bu hususta ele alınması önem arz etmektedir.

Kaynakça

Aldemir, H. (2019). İbn Arabî'ye nispet edilen tefsir ile Prof. Dr. Mehmet Okuyan'ın örtüştüğü nokta-Hz. Meryem'in Hz. İsa'ya hamile kalma keyfiyeti örneğinde-. *Birinci Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi (USBK) Bildiri Kitabı (14-16 Mart 2019)* Mersin: USBK, s. 312-322.

Ateş, S. (2014). Kur'an'ın çağdaş tefsiri. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat.

Aydın, H. (2004). *Yaratılış ve gayelilik*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Bakırcı, Ç. M. (2018). Bilim insanları arasında inançlar ve ateizm. *Birgün*. <https://www.birgun.net/haber/bilim-insanlari-arasinda-inanclar-ve-ateizm-235004> (Erişim Tarihi: 17. 12. 2019).

Bakırcı, Ç. M. (2018). Tesadüf geliyor, kaçın! Bilimde “şans” ve “tesadüf” kavramlarına yer yok mu?”. *Evrin Ağacı*. <https://evrimagaci.org/tesaduf-geliyor-kacin-bilimde-sans-ve-tesaduf-kavramlarina-yer-yok-mu-405> (Erişim Tarihi: 5. 12. 2019).

Bayraktar, M (2013). Câhız ve biyolojik evrimciliğin doğuşu. *Evrin ve tasarım*. (Der.: Recep Alpyağılı). İstanbul: İz yayıncılık, s. 210-218.

Bayraktar, M. (2011). Tekâmül nazariyesi, *DİA*, 40, 337-339. Ankara: TDV Yayınları.

BBC News/Türkçe, (2019). Darwin'den 1000 yıl önce evrim fikrini ortaya atan müslüman Basralı el Cahiz. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47414410> (Erişim Tarihi: 11. 12. 2019).

Beğavî, M. H. (1999/1420.). *Meâlimu't-tenzîl fî tefsîri'l Kur'ân*, thk. Abdurrezzak el-Mehdî. Beyrut: Dâru Tûrâsi'l Arabî.

Brown, D. (2018). *Başlangıç*. (Çev.: P. Demir İncek). İstanbul: Altın Kitaplar.
Câhız, (2013). İslam düşüncesinde tekâmül fikri. (Çev.: Fatih Özgökman). *Evrin ve Tasarım*. (Der.: Recep Alpyağılı). İstanbul: İz yayıncılık, s. 207-210.

Cürcânî, S. Ş. (2015). *Şerhu'l-mevâkif mevâkif şerhi*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.

Çalışkan, N. (2010). Kur'an'da insanın canlı (nebâtât-hayvânât) ve cansız (cemâdât) varlıklarla ilişkisi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Çalışkan, N. (2017). Kur'an'da insanın varlıklarla ilişkisi, *The center of JASSS (The Journal of Academic Social Science Studies) Journal*, 55, 247-265.

Çetinkaya, B. A. (2003). *İhvân-ı Safâ'nın dinî ve ideolojik söylemi*. Ankara: Elis Yayınları.

Çüçen, A. K. (2013). *Bilim felsefesine giriş*. Ankara: Sentez Yayıncılık.

Darwin, C (1976). *Türlerin kökeni*. (Çev.: Öner Ünalın). Ankara: Onur Yayınları.

Darwin, C (1975). *İnsanın Türeyişi*. (Çev.: Öner Ünalın). Ankara: Onur Yayınları.

Darwin, C (1977). *Seksüel/Eşeyssel Seçme*. (Çev.: Öner Ünalın). Ankara: Onur Yayınları.

Dawkins, R. (2009). *Tanrı yanılığısı*. (Çev.: T. T. Bilgin & Kalisto). İstanbul: Kuzey Yayınları.

Dawkins, R. (2012). *Gerçeğin büyüü*. (Çev.: İstem Fer). İstanbul: Kuzey Yayınları.

Dorman, E. (2011). *Modern bilim: “Tanrı Var”*. İstanbul: İstanbul Yayınevi.

Dönmez, S. (2005). Skolastik üzerine kavramsal bir analiz. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (2), 123-144.

- Einstein, A. (1920). *Relativity*. (Trans.: Robert W. Lawson). New York: Henry Holt and Company.
- Engels, F. (1979). *Doğanın diyalektiği*. (Çev.: Arif Gelen). Ankara: Sol Yayınları.
- Eş'arî, E. H. (2005). *İlk dönem islam mezhepleri (Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfü'l-musallîn)*. (Çev. Mehmet Dalkılıç & Ömer Aydın). İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Eş'arî, E. H. (2017). *Eş'arî Kelâmı el-Lüma' fi'r-red 'alâ ehl'iz-zeyğ ve'l-bida'*. (Çev.: Kılıç Aslan Mavil & Hikmet Yağlı Mavil). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Fârâbî, E. N. (2012). *es-Siyâsetü'l-medeniyye veya Mebâdiü'l-mevcûdât*. (Çev.: Mehmet S. Aydın ve diğere.) İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Felsefe-felsefe.gen.tr, (2019). <https://www.felsefe.gen.tr/bilimsel-bilginin-ozellikleri-nelerdir/> (Erişim Tarihi: 13. 12. 2019).
- Gafarov, A. (2006). Râğib el-İsfahânî'de insan tasavvuru. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30, 187-214.
- Gazzâlî, İ. (2005). *Tehâfütü'l-felâsife*. (Çev.: Mahmut Kaya & Hüseyin Sarıoğlu). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Görgün, T. (2002). Kitâbü'l-hayevân, *DİA*, 2, 106-108. Ankara: TDV Yayınları.
- Greene, B. (2010). *Evrinin dokusu*. (Çev.: Murat Alev). Ankara: TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları.
- Griffel, F. (2012). *Gazzâlî'nin felsefî kelamı*. (Çev.: İbrahim Halil Üçer & Muhammed Fatih Kılıç). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Hawi, S. S. (2013). İslami natüralist bir düşünce olarak abiogenesis: ibn tufeyl'in görüşleri. (Çev.: Orhan Düz). *Evrin ve Tasarım*. (Der.: Recep Alpyağılı). İstanbul: İz yayıncılık, s. 257-278.
- İbn Acîbe, E. A. (1998). *el-Bahru'l-medîd fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-mecîd*. Kahire: Doktor Hasan Abbas Zekî.
- İbn Âşûr, M. T. (1984). *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye.
- İbn Haldûn, (2004). *Mukaddime*. (Çev.: Halil Kendir). İstanbul: İmaj Yayınları.
- İbn Rüşd, (1985). *Felsefe-din ilişkileri: Faslu'l-makal el-Keşfan minhaci'l-edille*. (Haz.: Süleyman Uludağ). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- İbn Tufeyl, (2004). *Hay bin Yakzan*. (Çev. M. Şerefeddin Yalıtıkaya & Babanzâde Reşid). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Serhat İrez v.dğr., (2007). Bilimin doğasını anlamak: evrim eğitiminde bir önkoşul. *Biyoloji Eğitiminde Evrim Sempozyumu*, 244-252.
- İzmirli, İ. H. (1977). *İslam mütefekkirleri ile garp mütefekkirleri arasında mukayese*. (Sad.: S. Hayri Bolay). Ankara: DİB Yayınları.
- İzmirli, İ. H. (2013). *Yeni ilm-i kelâm*. (Sad.: Sabri Hizmetli). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Johnson, P. E. (2003). *Evrin duruşması*. (Çev.: Orhan Düz). İstanbul: Gelenek Yayıncılık.
- Kâdî Abdülcebbar, E. H. (1963). *el-Muğnî fi ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl*. (Thk.: Mahmûd Muhammed Hudayrî). Kahire: ed-Darü'l-Misriyye.
- Kâdî Abdülcebbar, E. H. (2013). *Şerhu'l-usûli'l-hamse (Mu'tezile'nin beş İlkesi)*. (Çev.: İlyas Çelebi). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

- Kahraman, A. (Ed.). (2013). *İhvân-ı Safâ risâleleri*. (Çev.: Abdullah Kahraman ve diğer.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kaya, M. (2009). Sudûr, *DİA*, 37, 467-468. İstanbul: TDV Yayınları.
- Kazvîni, Z. (t.y.). *Acâibu'l-mahlûkat*. Beyrut: Dârü's-şarki'l-Arabi.
- Kılıç, C. (2010). İbn Miskeveyh'te el-hikmetü's-sâriye kavramı bağlamında varlığın tekâmül süreci. *Elazığ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15 (2), 11-25.
- Komisyon, (2016). *Kur'an Yolu Tefsiri*, Cilt: 1, Ankara: TDV Yayınları.
- Leakey, R. (1996). *İnsanın kökeni*. (Çev.: Sinem Gül). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Masci, D. (2014). 5 Facts About Evolution And Religion. *Pew Research Center*. <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2014/10/30/5-facts-about-evolution-and-religion/> (Erişim Tarihi 17. 12. 2019).
- Mâtürîdî, M. M. (2003). *Kitabu't-tevhîd*. (Çev.: Bekir Topaloğlu). Ankara: İSAM Yayınları.
- Mâtürîdî, M. M. (2005). *Tefsîru'l-Mâtürîdî (Te'vilâtu ehli's-sünne)*. (Thk. Mecdî Bâslûm). Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye.
- Nesefî, E. B (1998). *Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vil*. (Thk.: Yûsuf Ali Büdeyvi). Beyrut: Dâru'l-kelemi't-tayyib.
- Nisâbü'rî, N. (1996). *Garâibu'l-Kur'ân ve reğâibu'l-Furkân*. (Thk.: Zekeriya 'Umeyrât). Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye.
- Özbek, M. (2007). *Dünden bugüne insan*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Özgökman, F. (2013). Yaşamın kökeni, evrim ve Tanrı. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 54 (2), 49-76.
- Özkök, E. (2017). Son anımda yanıma gelecek bir rahibin olacağını sanmıyorum. *Hürriyet Gazetesi*. <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/ertugrul-ozkok/son-animda-yanima-gelecek-bir-rahibin-olacagini-sanmiyorum-40610757> (Erişim Tarihi: 13. 12. 2019).
- Özsoy, Ö. ve Güler, İ. (2017). *Konularına göre Kur'ân*. Ankara: Fecr Yayınevi.
- Öztürk, M. (2015). *Kur'an ve yaratılış*. İstanbul: KURAMER.
- Öztürk, M. (2019). Dostum, üçgenin iç açıları toplamına inanıyor musun?. *Karar Gazetesi*. <https://www.karar.com/yazarlar/mustafa-ozturk/dostum-ucgenin-ic-acilari-toplamina-inaniyor-musun-11868#> (Erişim Tarihi: 13. 12. 2019).
- Pew Research Center, (2013). Public's Views on Human Evolution. <https://www.pewforum.org/2013/12/30/publics-views-on-human-evolution/> (Erişim Tarihi: 17. 12. 2019).
- Râgıb el-İsfahânî, (2015). *Erdemli yol (ez-Zerî'a ilâ mekârimi's-şerî'a)*. (Çev.: Muharrem Tan). İstanbul: İz yayıncılık.
- Râzî, F. (1999). *Mefâtihu'l-gayb*. (3. Baskı). Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-'Arabî.
- Reşîd Rızâ, M. (1990). *Tefsîru'l-menâr*. Kahire: el-Heyetü'l-Misriyetü'l-âmmeli'l-kitâb.
- Sarıözen, S. (2019). Nuh tufanı, dünya'nın yuvarlak değil düz olduğu inancını destekliyor. *Sputnik*. https://tr.sputniknews.com/gundem_disi/201909011040122033-nuh-tufani-

[dunyanin-yuvarlak-degil-duz-oldugu-inancini-destekliyor/](#) (Erişim Tarihi: 13. 12. 2019).

Sâvî, A. M. (1995). *Hâşiyetü's-Sâvî 'alâ tefsîri'l-celâleyn*. (Tash.: Muhammed Abdüsselam Haşim). Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye.

Sezgin, F. (2008). *İslâm'da bilim ve teknik (Arap-İslâm bilimleri tarihi enstitüsü aletler koleksiyonu kataloğu)*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları.

Sıcak, A. S. (2017). *Kur'an tefsirinde öznellik*. Ankara: Ankara Okulu.

Sıcak, A. S. (2019). Nüzûl dönemini bilmenin anlama etkisi: "Fülkî'l-Meşhûn" olgusu üzerine bir inceleme. *BEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (1), 147-176.

Skybreak, A. (2009). *Evrin bilimi ve yaratılış efsanesi*. (Çev.: Betül Çelik). İstanbul: Yordam Kitap.

Şa'râvî, M. M. (t.y.). *Tefsîru's-Şa'râvî*. B.y.: Metâbî' dâru ahbârî'l-yevm,

Şehristânî, M. A. (2004). *Nihâyetü'l-ikdâm fi 'ilmi'l-Kelâm*. (Thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî). Beyrut: Dâru'l Kütübî'l-İlmîyye.

Tarlacı, S. (2017). *Mağaradan Mars'a*. İstanbul: Destek Yayınları.

Taslaman, C. (2012). *Evrin teorisi, felsefe ve Tanrı*. İstanbul: İstanbul Yayınevi,.

Tatlı, A. (2008). *Evrin ve yaratılış*. İstanbul: Nesil Yayınları.

Tehânevî, M. (1984). *Keşşafu istilâhâtî'l fûnûn*. İstanbul: Kahraman Yayınları.

Topaloğlu, A. (2001). *Teizm ya da ateizm*. İstanbul: Furkan Kitaplığı.

Topaloğlu, B. (1998). *Hudûs, DİA*, 18, 304-309. İstanbul: TDV Yayınları.

Türk Dil Kurumu, (2011). *Türkçe sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.

Upton, C. B. (1909) *Atheism, Encyclopaedia of Religion and Ethics*, 2, 173-174. New York: Charles Scribner's Sons.

Weber, A. (1949). *Felsefe tarihi*. (Çev.: H. Vehbi Eralp). İstanbul: Pulhan Matbaası.

Yakıt, İ. (1984). Darwin'den önce İslam düşünürlerinde evrimle ilgili fikirler. *Felsefe Arkivi*, 24, 101-122.

Yazır, E. H. (1992). *Hak dini Kur'an dili*. İstanbul: Eser Neşriyet.

Yıldırım, M. (1994). Plotinus ve Fârâbî'de sudûr. *Felsefe Dünyası*, 11, 43-51.

Yonar, G. (2015). *Yaratılış mitolojileri*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Zimmer, C. (2012). *Evrin bir fikrin zaferi*. (Çev.: Hasan Erol Eroğlu). İstanbul: Alfa Yayınları.

Extended Abstract

Introduction

One of the most significant issues in terms of the relationship between science and religion is the debate on the idea of evolution and creation. It is of great importance to establish whether scientific evidence and divine texts disclose a paradoxical situation about the discourse of human origin. The conformity of the theory of evolution's ideas about the origin of man without referring to God to the understanding of creation envisaged by religion appears to be a problem. The main

element of divine religions is that they refer to the idea of a single and unique God at the beginning of all kinds of creation. In this respect, we aim to reveal that if the discourse about the emergence of man on the stage of history is perceived in an evolutionary logic, the subject cannot be matched with atheism. It is also to examine whether the creation expressions in the Qur'an contain a process and to establish the relevance of the logical lattice here to the graduality in evolution. In the final analysis, we aim to show whether the idea of opposing evolution is consistent in itself and to answer the question of whether it is a reflex-based on ideological ignorance.

Method, Data and Analysis

For this reason, in this descriptive study, the contents of the document will be evaluated by document scanning. Considering the limits of the study, Darwin's work on the subject and the old or modern sources, divine texts, related philosophy, and theological texts will be examined.

Result and Discussion

As a result, it was understood that the divine texts and in particular the Qur'an's expressions about the creation of man could not give us the possibility of creating a complete creation. Because in these texts both the idea of creation and process predominate. We have to accept that denial or acceptance of evolution is not a matter of faith. We believe that the problem will be solved by distinguishing the scientific realities and language and the style of religious discourses and reconciling them without conflict.